

ARCHEOLOGIE EN
BOUWHISTORIE

Utrecht - Donkere Gaard 4

Schade-inventarisatie, archeologische begeleiding en bouwhistorisch onderzoek

BAAC rapport A-14.0187

december 2014

Auteur:

G. Oldenmenger
P. Weterings
J. de Winter

Status:

Definitief

Colofon

ISSN:	1873-9350
Auteur:	drs. G. Oldemenger drs. P. Weterings drs. J. de Winter
Vondstdeterminatie:	drs. P. Weterings
Fotografie:	drs. G. Oldemenger
Tekeningen:	J. van Gestel M. Leenders, MA
Inhoudelijke controle:	drs. M.A. Tolboom
Redactie:	drs. M.A. Tolboom
Copyright:	Pavast Beheer BV/ BAAC bv, 's-Hertogenbosch

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Pavast Beheer BV en/of BAAC bv te 's-Hertogenbosch.

BAAC bv

Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cultuurhistorie.

Graaf van Solmsweg 103
5222 BS 's-Hertogenbosch
Tel.: (073) 61 36 219
Fax: (073) 61 49 877
E-mail: denbosch@baac.nl

Bergsingel 81-85
7411 CN Deventer
Tel.: (0570) 67 00 55
Fax: (0570) 618 430
E-mail: deventer@baac.nl

Inhoud

	■ Samenvatting	7
1	■ Inleiding	9
	1.1 Aanleiding	9
	1.2 Ligging en aard van het terrein	10
	1.3 Administratieve gegevens	11
	1.4 Leeswijzer	12
2	■ Onderzoekskader	13
	2.1 Landschappelijke achtergrond	13
	2.2 Archeologische achtergrond	14
	2.3 Historische achtergrond	16
	2.4 Onderzoeksvragen	18
	2.5 Werkwijze	19
	2.5.1 Veldwerk	19
	2.5.2 Uitwerking	22
3	■ Resultaten	23
	3.1 Bodemopbouw	23
	3.2 Archeologisch onderzoek	23
	3.2.1 Sporen	23
	3.2.2 Vondsten	30
	3.3 Bouwhistorisch onderzoek	31
4	■ Synthese en advies	37
	4.1 Synthese	37
	4.2 Advies	38
5	■ Literatuur en bronnen	39
6	■ Lijst van afbeeldingen	41
	■ Bijlagen	
	Bijlage 1 Geologische en archeologische tijdvakken	
	Bijlage 2 Beantwoording van de onderzoeksvragen uit het Programma van Eisen	
	Bijlage 3 Sporenlijst	

Samenvatting

In opdracht van Pavast Beheer BV heeft BAAC bv (*onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cultuurhistorie*) te 's-Hertogenbosch een archeologische begeleiding en bouwhistorisch onderzoek in plangebied Donkere Gaard 4 te Utrecht uitgevoerd. Aanleiding vormden reeds uitgevoerde bodemingrepen zonder monumentenvergunning waarbij voorafgaand aan de werkzaamheden geen archeologisch en historisch onderzoek had plaatsgevonden. De schade-inventarisatie heeft plaatsgevonden op 12 augustus 2014. Op 8 september 2014 is een archeologische begeleiding uitgevoerd.

Het plangebied ligt midden in de historische kern van Utrecht nabij de Dom. Uit reeds bekende gegevens kan bepaald worden dat het terrein zich ter hoogte van de zuidwesthoek van het Romeinse castellum bevindt. Bovendien ligt het ter plaatse van de middeleeuwse burcht en binnen de muren van het bisschoppelijke paleis. Op basis van de gegevens uit de historische minuut van circa 1811-1832 kan afgeleid worden dat het plangebied zelf in deze periode onbebouwd was. Rondom het plangebied was wel bebouwing aanwezig. Vanaf het midden van de 19^e eeuw wordt het plangebied in gebruik genomen als woongrond en wordt er een huis gebouwd.

De verwachting was dat zich in het plangebied onder het huidige pand restanten van het Romeinse castellum en van de (vroeg) middeleeuwse bisschoppelijke hof konden bevinden waarvoor archeologisch onderzoek noodzakelijk was. Bovendien diende aan de kelder van het pand bouwhistorisch onderzoek plaats te vinden.

Tijdens het onderzoek werden diverse archeologische resten aangetroffen, waarvan spoor 1001 het meest in het oog springt. Aan de hand van gereconstrueerde gegevens betreffende het bisschoppelijke paleis en het castellum evenals de baksteenformaten kan met enige zekerheid worden vastgesteld dat een deel van een muur van het bisschoppelijke paleis is aangetroffen.

Aangezien de bodemroerende werkzaamheden ter hoogte van spoor 1001 tot maximaal 30 cm onder het huidige vloerniveau reikten (en in de kelder tot maximaal 50 cm), kon niet worden vastgesteld of spoor 1001 op de fundamenteën van de oude castellummuur is gebouwd. Restanten uit deze periode zijn op één fragment aardewerk na, ook niet gevonden.

Bouwhistorisch gezien kon bepaald worden dat de kelder en de keldertrap in het midden van de 19e eeuw zijn gebouwd. Vrij snel na de bouw van de kelder werden de put en de goot aangelegd waarna de vloer zal zijn geplaatst. De keldermuren zijn deels gefundeerd op klei, maar de zuidmuur is op een fundering van baksteen uit de middeleeuwen geplaatst.

De bij de recente werkzaamheden aan het licht gekomen archeologische en bouwhistorische waarden zijn geïnventariseerd en gedocumenteerd. Hieruit kwam tevens naar voren dat deze waarden nauwelijks zijn aangetast. Bij de bouw en uitbreiding van het pand in de 19^e en eerste helft 20^e eeuw zijn de verstoringen aanzienlijker geweest. Destijds moeten delen van oude muren weggebroken zijn. Het is gezien de aard van het onderzoek onbekend tot welke diepte verstoord is.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

In opdracht van Pavast Beheer BV heeft BAAC bv (*onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cultuurhistorie*) te 's-Hertogenbosch een archeologische begeleiding en bouwhistorisch onderzoek in plangebied Donkere Gaard 4 te Utrecht uitgevoerd. Aanleiding vormden reeds uitgevoerde bodemingrepen zonder monumentenvergunning waarbij voorafgaand aan de werkzaamheden geen archeologisch en historisch onderzoek had plaatsgevonden. Tijdens de bodemingrepen werd een kelder tot 50 cm onder de keldervloer verdiept en werd een sleuf gegraven om het oude riool op te zoeken. Ook werden alle vloeren verwijderd. Ter hoogte van de uitbouw van het pand werd direct onder een vloer muurwerk aangetroffen. De archeologische en bouwhistorische informatie die bij de werkzaamheden aan het licht zijn gekomen dienden vervolgens middels een zogenaamde schade-inventarisatie gedocumenteerd te worden.¹ Bovendien diende bij het graven van een nieuwe rioolsleuf binnen het pand en een sleuf voor een hemelwaterafvoer in de tuin een archeologische begeleiding-beperkte verstoring plaats te vinden. Het graven van de hemelwaterafvoer heeft uiteindelijk niet plaatsgevonden. De schade-inventarisatie heeft plaatsgevonden op 12 augustus 2014. Op 8 september 2014 is een archeologische begeleiding uitgevoerd.

In het plangebied heeft geen vooronderzoek plaatsgevonden. Daarentegen is wel bekend dat het plangebied op de archeologische waardenkaart van de gemeente Utrecht binnen een zone met een hoge archeologische waarde ligt. Dit houdt in dat bij verstoringen in een gebied groter dan 50 m² en dieper dan 50 cm archeologisch onderzoek verplicht is. Omdat sprake is van een archeologisch rijksmonument is er geen sprake van een vrijstellingsoppervlakte en dient te allen tijde archeologisch onderzoek verricht te worden. Bovendien heeft op het zeer nabijgelegen (circa 8 m) perceel aan de Lichte Gaard 9 in augustus en september 2008 een archeologisch onderzoek plaatsgevonden.² Dit onderzoek bracht muurwerk van het Romeins castellum en muurwerk van het bisschoppelijke paleis uit de middeleeuwen aan het licht. De verwachting bestond dan ook dat binnen het huidige perceel gelijkaardige archeologische resten aanwezig zouden kunnen zijn. Op het perceel is in het midden van de 19e eeuw een woning gebouwd door Hendrik van Lunteren dat in latere perioden diverse aanpassingen heeft gekend. Momenteel wordt het verbouwd tot lunchcafé.

Namens de opdrachtgever was Clemens Koemans (architect) betrokken bij het project, dat onder de bevoegde overheid van de Rijksdienst voor Cultureel

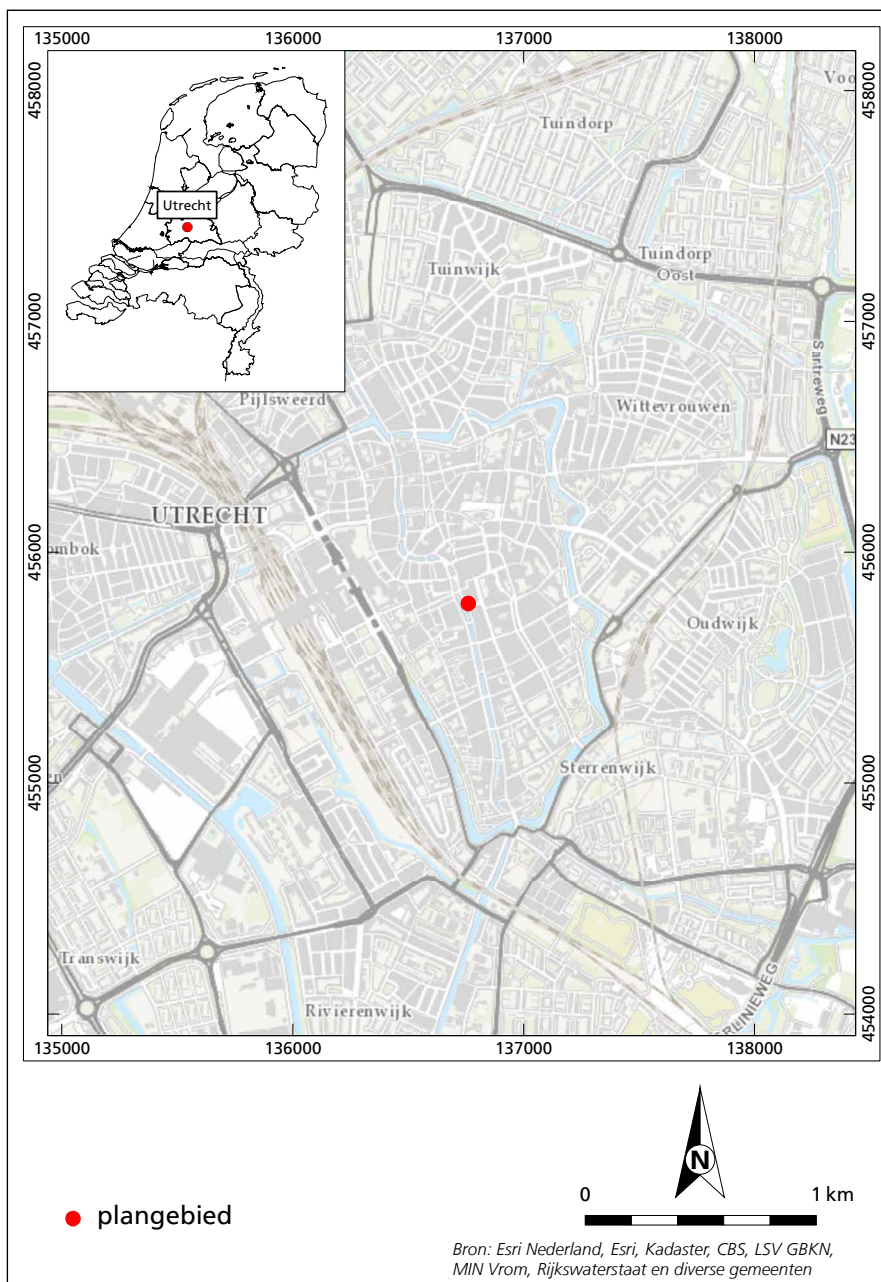
1 Tolboom 2014, 4.

2 Kloosterman 2010.

Erfgoed stond in de persoon van Marjolein Verschuur. Het veldteam van BAAC bv bestond uit senior KNA-archeologen Juliette de Winter en Peter Weterings en senior bouwhistoricus Geert Oldemenger.

1.2 Ligging en aard van het terrein

Het plangebied betreft het bebouwde perceel aan de Donkere Gaard 4 te Utrecht. Dit perceel ligt midden in de historische kern van Utrecht op korte afstand van noordoostelijk gelegen Dom. De oppervlakte van het te onderzoeken gebied bedraagt circa 135 m².

Afb. 1.1 De ligging van het plangebied.

1.3 Administratieve gegevens

Locatiegegevens

Provincie	Utrecht
Gemeente	Utrecht
Plaats	Utrecht
Toponiem	Donkere Gaard 4
RD-coördinaten (vier hoekpunten)	X1: 136.763, Y1: 455.793 X2: 136.770, Y2: 455.782 X3: 136.758, Y3: 455.776 X4: 136.752, Y4: 455.789
Kaartblad	31H
Oppervlakte plangebied	135 m ²
Oppervlakte onderzoeksgebied	135 m ²
Landgebruik	bebouwing

Projectgegevens

Projectnummer	A-14.0187
Type onderzoek	Schade-inventarisatie, archeologische begeleiding en bouwhistorisch onderzoek
Gegevens Archis	Onderzoeksmeldingsnummer: 62833 Onderzoeksnummer: 51219
Opdrachtgever	Pavast Beheer BV Postbus 193 7390 AD Twello Contactpersoon: dhr. C. Koemans - architect (Architectenbureau Clemens Koemans) Email: clemens.koemans@hetnet.nl Tel.nr.: 030-2516498 Mobiel nr.: 06-53459141
Projectleider BAAC	mevr. J. de Winter
Bevoegde overheid	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed Postbus 1600 3800 BP Amersfoort Contactpersoon: mevr. M. Verschuur
Beheer en plaats van vondsten en documentatie	BAAC bv en Archeologisch depot van de gemeente Utrecht
Datum veldwerk	12 augustus en 8 september 2014

Vindplaatsgegevens

Complextype	1. Legerplaats 2. religie onbepaald 3. stad
Datering	1. Romeinse tijd 2. volle middeleeuwen 3. middeleeuwen en nieuwe tijd

1.4 Leeswijzer

Deze rapportage omvat de uitwerking van archeologisch onderzoek aan de Donkere Gaard 4 te Utrecht. Alvorens over te gaan tot de bespreking van de onderzoeksresultaten, zullen in hoofdstuk 2 de landschappelijke, archeologische en historische achtergronden in en rondom het plangebied worden beschreven. Deze worden gevolgd door paragrafen met daarin de onderzoeksvragen en de werkwijze in het veld en van de uitwerking. In hoofdstuk 3 komen de resultaten van het onderzoek aan de orde verdeeld over paragrafen betreffende de bodemopbouw, archeologie en bouwhistorie. Het geheel zal worden afgesloten met een synthese en een advies van het plangebied (hoofdstuk 4). Achter in het rapport zijn de literatuurlijst, afbeeldingenlijst en enkele bijlagen terug te vinden. In de bijlagen zijn een overzicht van de archeologische perioden opgenomen, worden de onderzoeksvragen uit het Programma van Eisen (PvE) beantwoord en is een sporenlijst opgesteld.

2 Onderzoekskader

Het landschap was in het verleden in veel grotere mate van invloed op het bewoningspatroon van de mens dan tegenwoordig. Het vormde een belangrijke factor in de keuze voor de nederzettingslocatie. De ligging van voor dit onderzoek relevante archeologische vindplaatsen is dan ook in hoge mate gecorreleerd aan het landschap. Voorafgaand aan de beschrijving van de onderzoeksresultaten zelf, is het daarom belangrijk eerst in kaart te brengen hoe het landschap zich heeft ontwikkeld en welke locaties binnen dit landschap geschikt waren voor bewoning en dus potentiële vestigingsplaatsen waren. Vervolgens worden bekende archeologische gegevens beschreven voor zover ze relevant zijn voor het plangebied/onderzoeksgebied en voor de onderzoeksresultaten. Ook wordt gekeken wat op basis van historisch kaartmateriaal of andere historische gegevens bekend is over bewoning en landgebruik binnen het onderzoeksgebied.

Achtereenvolgens komen in dit hoofdstuk de landschappelijke (paragraaf 2.1), de archeologische (paragraaf 2.2) en de historische achtergronden (paragraaf 2.3) aan de orde. Deze kaders vormen de achtergronden waartegen de doelstellingen, de vraagstellingen en onderzoeksvragen die in het PvE zijn geformuleerd (paragraaf 2.4), worden behandeld en waartegen de resultaten van het onderzoek worden afgezet. In paragraaf 2.5 wordt de gehanteerde werkwijze voor zowel het veldwerk als de uitwerking beschreven.

2.1 Landschappelijke achtergrond

Uit onderzoek aan de Lichte Gaard 9, maar ook uit andere onderzoeken, is naar voren gekomen dat dit perceel, maar ook het plangebied, aan de zuidoever van de Rijn lag, net ten noorden van het punt waar de Rijn en de Vecht splitsen.³ De loop van de rivier is nog deels te volgen in het huidige tracé van de Kromme Nieuwe Gracht. Het castellum is gebouwd op een hoger gelegen deel in het landschap, op een oeverwal. Omdat de oeverwal hier hoger lag dan het omringende landschap, was deze locatie zeer geschikt om een fort op te bouwen. De oeverwal is herkenbaar aan afzettingen van zavel en klei, die zich in het centrale en zuidelijke deel van het castellum bevinden op 1,20-1,45 m +NAP. Aan de Lichte Gaard 9 is de oeverwal op een diepte van 1,50 m +NAP aangetroffen.

³ Kloosterman 2010, 9; Van Dinter 2013.

2.2 Archeologische achtergrond

Het plangebied ligt midden in de historische kern van Utrecht nabij de Dom. Uit reeds bekende gegevens kan bepaald worden dat het terrein zich ter hoogte van de zuidwesthoek van het Romeinse castellum bevindt (afb. 2.1).⁴ Bovendien ligt het ter plaatse van de middeleeuwse burcht en binnen de muren van het bisschoppelijke paleis. Op basis van de gegevens uit de historische minuut van circa 1811-1832 kan afgeleid worden dat het plangebied zelf in deze periode onbebouwd was (afb. 2.2).⁵ Rondom het plangebied was wel bebouwing aanwezig. Vanaf het midden van de 19^e eeuw wordt het plangebied in gebruik genomen als woongrond en wordt er een huis gebouwd.

De castella langs de Rijn-Maasdelta, waaronder ook het castellum van Utrecht, werden direct langs de rivier gebouwd. De Romeinse forten bewaakten alle routes die op natuurlijke wijze toegang tot de rivier gaven. Het fort Utrecht keek uit op de splitsing van rivieren.⁶ Hierbij werden aan de voorzijde van het fort ook kades en steigers aangelegd.⁷ Tussen de forten werden kleine militaire structuren opgericht, voornamelijk bestaande uit uitkijktorens. Vanuit de torens werden de activiteiten op de rivier in de gaten gehouden. De gehele keten van forten langs de Rijn, samen met het defensieve systeem van de kust en de Maasmonding, moest vanaf de 1^e eeuw na Chr. zorgen voor bescherming van de delta en het Romeinse Rijk tegen de Germanen.⁸

Het castellum van Utrecht is in de jaren 40 aan het begin van de jaartelling gebouwd en vervolgens in de twee daarop volgende eeuwen meerdere malen ver- en herbouwd.⁹ In eerste instantie bestonden de verdedigingswerken van het castellum uit een met hout versterkte aarden wal, poorten en wachttorens.¹⁰ Binnen de wal werd de bebouwing uit hout en vakwerk opgetrokken. Het terrein binnen de wallen was 118 x 145 m groot. Vermoedelijk werd aan het einde van de 2^e of het begin van de 3^e eeuw de houtbouw vervangen door steenbouw.¹¹ De verdedigingswerken werden vervangen door een tufstenen weermuur en ook de bebouwing hierbinnen werd (deels) uitgevoerd in steen.¹² Naar aanleiding van verschillende archeologische onderzoeken in de 20e eeuw waarbij delen van de tufstenen muur konden worden blootgelegd is het tracé van de Romeinse weermuur vastgesteld. Aan het einde van de 3e eeuw werd het castellum waarschijnlijk verlaten.

Na de Romeinse tijd namen Frankische vorsten en hofmeiers bezit van de versterkingen langs de Rijn.¹³ In 723 werd de versterking geschonken aan Willibrord, de aartsbisschop van de Friezen. De versterking transformeerde in de periode tussen de 8^e tot en met de 10^e eeuw tot een bisschoppelijke burcht. Er verrezen binnen de muren van het voormalige castellum verschillende kerken en kloostergebouwen. In de 9^e eeuw moest de bisschoppelijke burcht enkele aanvallen van Noormannen doorstaan. In de 10^e eeuw werden de door de Noormannen verwoeste kerken en burchtmuren weer opgebouwd. Uit opgravingen blijkt dat de muren uit de Romeinse tijd in de vroege middeleeuwen nog steeds hun functie behielden.¹⁴ De poorten, afgezien van de westpoort, werden echter dichtgezet en ook de poorttorens werden afgebroken en dichtgezet.¹⁵

4 Kloosterman 2010.

5 www.watwaswaar.nl

6 Van Dinter 2013, 27.

7 Van Dinter 2013, 27.

8 Van Dinter 2013, 27.

9 Voor een overzicht van periodisering en bijbehorende bebouwing wordt verwezen naar Ozinga 1989.

10 Deze paragraaf is gebaseerd op de tekst uit Kloosterman 2010.

11 Vooralsnog kan bij gebrek aan goed dateerbaar materiaal nog geen exacte datering voor de steenbouw gegeven worden.

12 Volgraff & Van Hoorn 1934, 45-47.

13 Kloosterman 2010.

14 Dit blijkt uit onderzoeken aan onder andere de Voetiusstraat en op de binnenplaats Domplein 4. Kloosterman 2010, 11.

15 Ozinga 1989.

Afb. 2.1 Overzicht van de bekende gegevens betreffende de ligging van het castellum uit de Romeinse tijd en de burcht met gebouwen uit de middeleeuwen ten opzichte van het plangebied (rode contour). De ligging van het castellum is in oranje weergegeven en in rood de daadwerkelijk aangetroffen castellummuur. In groen is het waargenomen muurwerk uit de vroege en volle middeleeuwen weergegeven, terwijl de grijze kleur het niet waargenomen muurwerk betreft dat is aangevuld op basis van bestaande gegevens. De stippellijn geeft de mogelijke aanwezigheid van muurwerk uit de middeleeuwen aan. Bron: Kloosterman 2010, afb. 1.6.

Vanaf de 10^e eeuw groeide de bisschoppelijke burcht in betekenis.¹⁶ De bisschop kreeg zijn eigen residentie in de zuidwesthoek van de burcht, het bisschoppelijk paleis, ter hoogte van het plangebied. De wereldlijke macht, het keizerlijk paleis 'Lofen', zetelde in de noordwesthoek van de burcht. Uit bronnen is bekend dat zich gebouwen van de bisschop ter hoogte van het noordelijk deel van de Donkere Gaard bevonden, evenals aan de Lichte Gaard.¹⁷ In 1017 gingen de bisschoppelijke gebouwen en de Dom in vlammen op. Hierna werd in de 11^e eeuw de bisschoppelijke burcht weer opgebouwd waarbij de Domtoren aan twee zijden werd geflankeerd door het bisschoppelijke paleis enerzijds en het keizerlijk paleis 'Lofen' anderzijds. Door middel van een verhoogde galerij waren beide paleizen met de Dom verbonden. De burcht werd door de bouw van de paleizen 16 m vanaf de castellummuur naar het westen toe uitgebreid.

2.3 Historische achtergrond

Het bisschoppelijke paleis werd in de 11^e eeuw aan de zuidzijde van de Domkerk gebouwd, en als gevolg van brand en nieuwe wensen vernieuwd en uitgebreid. Het fungeerde tot 1580 waarna het complex andere bestemmingen kreeg.

In 1803 werd het complex gesloopt waarna de vrijgekomen gronden door Hendrik van Lunteren als kweektuin (de zogenaamde Flora's hof) werden ingericht.¹⁸ Samen met zijn zoon Samuel bouwde hij meerdere huizen in het gebied tussen de Donkere en Lichte Gaard, de Servetstraat, het Wed en het Munsterkerkhof. De familie van Lunteren kon met recht een (tuin) architectenfamilie genoemd worden. Op de kadastrale minuut van 1811-1832 is te zien dat het gebied aan de Donkere Gaard nog onbebouwd is (afb. 2.2). De woning aan de Donkere Gaard 4 is het eerste pand dat hier gebouwd wordt en het wordt rond 1850 bewoond door Samuel van Lunteren. Het woonhuis wordt in 1842 nog door Hendrik van Lunteren gebouwd (afb. 2.3).¹⁹ Vermoedelijk wordt kort na de bouw van het huis aan de achterzijde een erker gebouwd. Omdat hiervan geen bouwtekeningen zijn is onbekend wanneer deze verbouwing plaatsvond. Een volgende verbouwing vindt plaats als de erker tot een grotere uitbouw wordt gemaakt. Ook van deze verbouwing zijn geen tekeningen voorhanden. Beide verbouwingen zullen vóór 1887 hebben plaatsgevonden aangezien Izaak van Lunteren (zoon van Samuel van Lunteren) het woonhuis in 1887 nogmaals verbouwt. De uitbouw blijft hierbij behouden. Van deze veranderingen zijn wel tekeningen bekend. In de eerste helft van de 20^e eeuw werd het pand gesplitst in een beneden- en bovenwoning. Aan de rechterzijgevel werd een ingangspartij met trapopgang gebouwd. Hiertoe werd de zuidelijke kelderingang en een kelderlicht dichtgezet.

Vanwege het feit dat het archief van het kapittel Oudmunster goed is overgeleverd, is nu bekend dat de gronden aan de overzijde van de Donkere Gaard, direct aan de Oude Gracht, vanaf de 13^e eeuw verkaveld en bebouwd waren.²⁰ Voor onderhavig onderzoek is met name het pand aan de Donkere Gaard 9 van belang (afb. 3.14). De kelder van dit pand loopt onder de Donkere Gaard door tot in het voormalige bisschoppelijke paleis. Het bevindt zich ook deels ter plaatse van het huidige pand aan de Donkere Gaard 4.²¹ Vermoedelijk is de

16 Van Vlieden 1988, 26; De Bruijn 1994, 43.

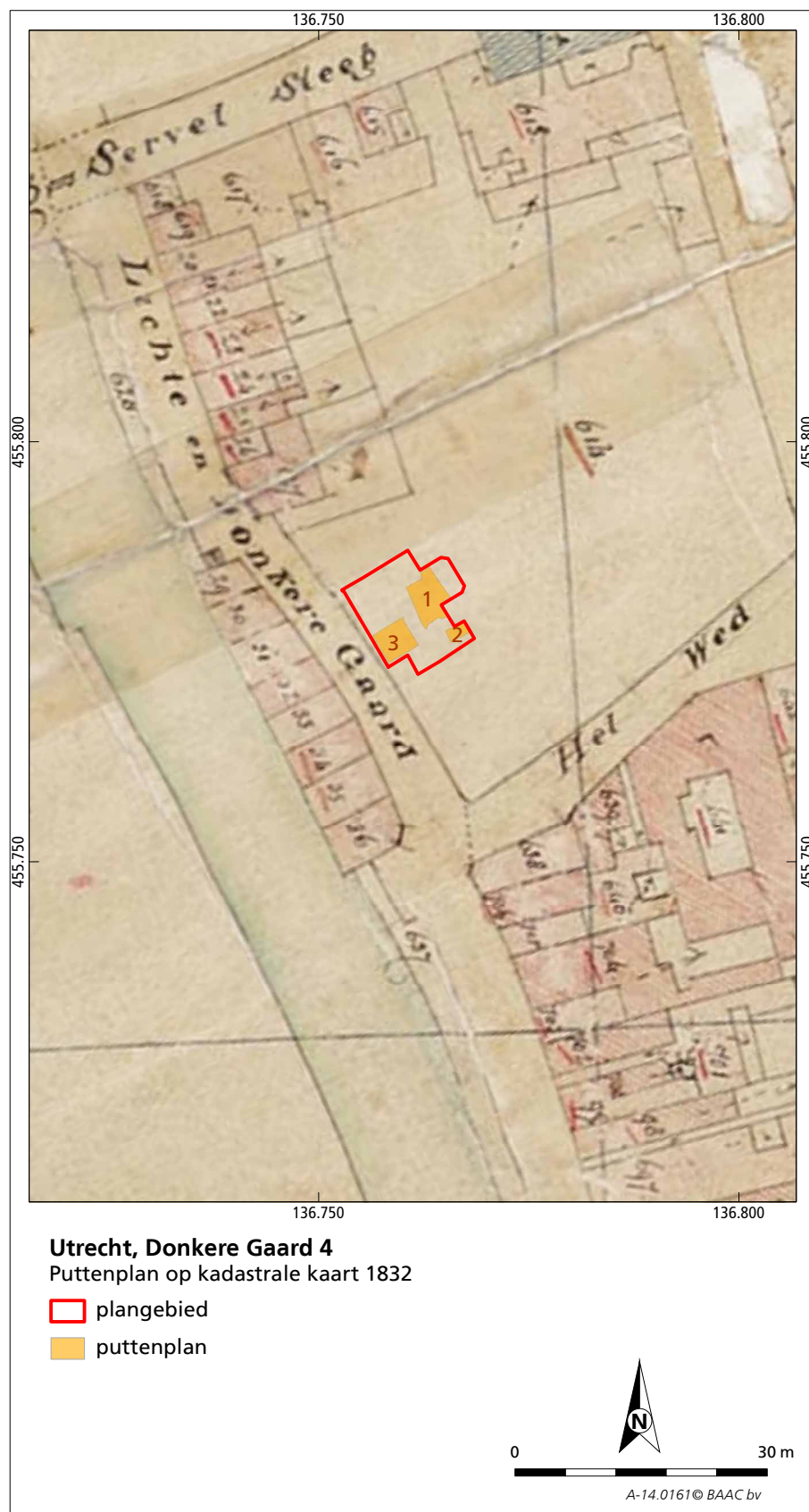
17 Spitzers 1992, 18; De Bruijn 1994, 43, 111-112 en noot 204.

18 Waanders 2000.

19 Waanders 2000, 14-15.

20 <http://www.broerendebuijn.nl/Bisschopshof.html>

21 Het archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden in de 19e eeuwse kelder die tot het pand aan de Donkere Gaard 4 toebehoort.

Afb. 2.2 Uitsnede van de kadastrale minuut van circa 1811-1832. In de rode contour is het plangebied weergegeven. Bron: www.watwaswaar.nl.

Afb. 2.3 Foto uit 1989 van het woonhuis aan de Donkere Gaard 4; gezien naar het noordoosten. Bron: Het Utrechts Archief.

kelder aan het begin van de 16^e eeuw gebouwd wanneer het perceel aan de Donkere Gaard 9 door de bisschop verworven is.²²

2.4 Onderzoeksvragen

In het plangebied hebben twee soorten onderzoek plaatsgevonden: een schade-inventarisatie en een AB-beperkte verstoring. Het PvE is geschreven ten behoeve van beide onderzoeken. De schade-inventarisatie heeft als doel het documenteren van de archeologische resten die zijn vrijgekomen met de reeds uitgevoerde bodemingrepen en het inventariseren van de mogelijke schade aan het archeologisch monument. Het doel van een AB-bv is het documenteren van gegevens en het veiligstellen van materiaal van de reeds gewaardeerde vindplaats om daarmee informatie te behouden die van belang is voor de kennisvorming over het verleden. Delen van deze informatie zijn door reeds uitgevoerde bodemingrepen aan het licht gekomen of wellicht al verloren gegaan.

De onderzoeken moeten, indien mogelijk, resulteren in een archeologische

²² <http://www.broerendebuijn.nl/Bisschopshof.html>

verwachting van aangrenzende percelen. Om tot dit doel te komen, dienen de volgende onderzoeksvragen te worden beantwoord:²³

1. *Zijn de verwachte vindplaatsen (castellum, bisschoppelijk paleis en overig) aangetroffen binnen het plangebied? Zo ja, beschrijf per vindplaats de datering, het complextype, de aard van de sporen en vondsten, de verspreiding van de sporen en vondsten en de begrenzing van de vindplaats zowel binnen als buiten het onderzoeksgebied.*
2. *Hoe is de bodemopbouw/stratigrafie binnen het onderzoeksgebied en wat is de relatie van de aangetroffen vindplaats(en) met de bodemopbouw?*
3. *In hoeverre is het archeologisch monument verstoord door de reeds uitgevoerde bodemingrepen?*
4. *Zijn er nog andere verstoringen aanwezig binnen het onderzoeksgebied? Zo ja, waar bevinden deze zich en in hoeverre hebben deze de vindplaats verstoord?*
5. *Hoe sluiten de resultaten van de opgraving aan op de archeologische verwachting zoals die in op basis van het onderzoek aan de Lichte Gaard 9 is vastgesteld? Hoe is een eventuele afwijking ten opzichte van het vooronderzoek te verklaren?*
6. *Wat is de archeologische verwachting voor aangrenzende percelen?*

2.5 Werkwijze

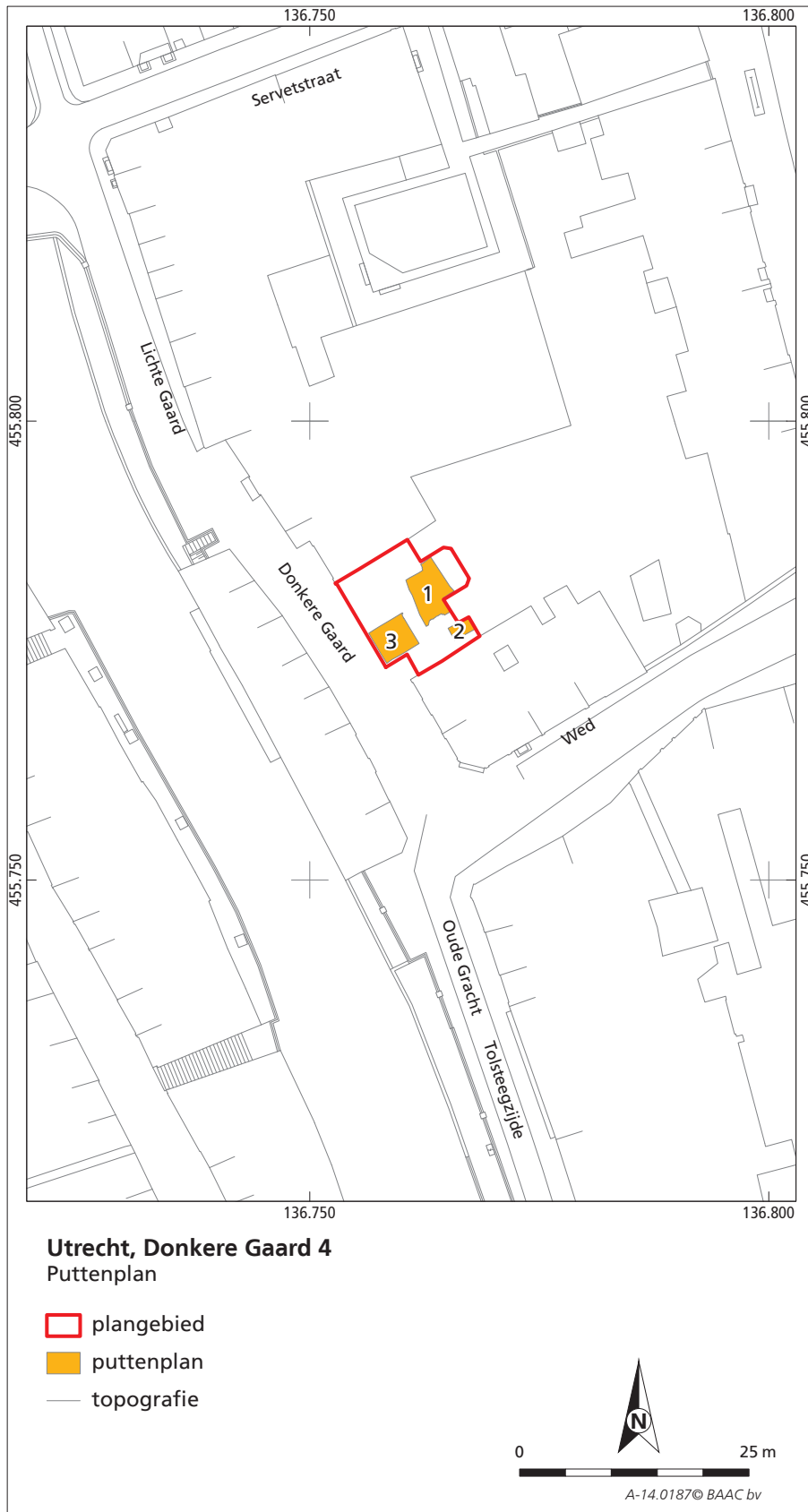
2.5.1 Veldwerk

Het plangebied is 135 m² groot. In het plangebied is een schade-inventarisatie uitgevoerd waarbij is gekeken of eventueel aanwezige archeologische resten tijdens de werkzaamheden zijn aangetast. Tijdens deze inventarisatie zijn drie werkputnummers uitgereikt en diverse spoornummers (afb. 2.4). Werkput 1 bevindt zich midden in het pand, ter hoogte van de uitbouw. Werkput 2 betreft een zoekseuf naar de oude riolering langs de zuidelijke zijgevel. De 19^e eeuwse kelder is als werkput 3 gedocumenteerd.

De archeologische overblijfselen die aan het licht zijn gekomen zijn opgeschoond en gedocumenteerd. Hiertoe zijn foto's genomen en zijn tekeningen op schaal 1:20 vervaardigd. De tekeningen zijn gekoppeld aan de bestaande muren van het pand waarvan de locatie ten opzichte van het RD-stelsel bekend is. De hoogtes van de sporen zijn in werkput 1 genomen ten opzichte van het huidige vloerniveau. In werkput 3 zijn de archeologische waarden ten opzichte van de (weggebroken) keldervloer bepaald. Voor het bouwhistorisch onderzoek is gebruik gemaakt van het plafond van de kelder als nullijn.

De uitkomende grond uit de kelder en ter hoogte van de vloeren is onderzocht op vondstmateriaal. De grond is zowel visueel als met behulp van een metaaldetector nagekeken. Het vondstmateriaal is per spoor verzameld. Monsters zijn niet genomen. Ter plaatse van de kelder en in de zoekseuf is met behulp van een Edelmanboor (Ø 7 cm) een boring gezet om na te gaan op welke diepte de natuurlijke ondergrond zich bevond. Tijdens dit onderzoek is alleen in werkput 2 een profiel gedocumenteerd middels fotografie. Omdat

23 Tolboom 2014, 8.

Afb. 2.4 Puttenplan.

alleen een ophoogpakket zichtbaar was is dit profiel niet getekend. In de overige werkputten was geen gelegenheid tot het onderzoeken van de bodemopbouw.

De kelder onder het pand Donkere Gaard 4 is door een bouwhistoricus verkend. Deze verkenning bestond uit het inmeten van de kelderplattegrond en het duiden van bouwfasen en bouwsporen. Tevens werd geassisteerd met de schade-inventarisatie in de kelder. De verkenning heeft geresulteerd in een documentatietekening van de kelderplattegrond, een muuraanzicht en twee funderingsdetails.

De archeologische begeleiding had betrekking op de aanleg van een afvoerbuis die vanuit de voorzijde van het huis naar de achterzijde werd ingegraven. Hiertoe diende een sleuf gegraven te worden van circa 30 cm breed tot een diepte van eveneens circa 30 cm. Deze graafwerkzaamheden werden handmatig uitgevoerd, waarbij de uitgegraven sleuf en de vrijgekomen grond zijn geïnspecteerd op vondstmateriaal. Van de blootgelegde overblijfselen zijn foto's genomen en is een tekening opgesteld (schaal 1:20).

Volgens het PvE zou ook een sleuf voor hemelwaterafvoer worden gegraven. Dit heeft uiteindelijk niet plaatsgevonden.

Afb. 2.5 Opname van de werkzaamheden in de kelder.

De schade-inventarisatie, het bouwhistorisch onderzoek en de archeologische begeleiding-beperkte verstoring zijn uitgevoerd volgens het PvE en de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA 3.3). De opgravingsdocumentatie bevindt zich momenteel bij de BAAC-vestiging te 's-Hertogenbosch. Te zijner tijd zal dit worden overgedragen aan het Depot Bodemvondsten gemeente Utrecht.

2.5.2 Uitwerking

Direct na afloop van het veldwerk is gestart met de uitwerking van de sporen en bouwkundige gegevens die tijdens de onderzoeken zijn aangetroffen. Hiertoe zijn de veldtekeningen verwerkt tot tekeningen en kaarten op basis waarvan de bouwkundige gegevens en archeologische sporen zijn geanalyseerd. De vondsten zijn gewassen, gedroogd en globaal gedetermineerd en gedateerd.

3 Resultaten

3.1 Bodemopbouw

In werkput 2 is aan de zuidzijde een profiel opgenomen (profiel 201), tevens is hier een boring gezet (afb. 2.4-puttenplan). De boring is tot 166 cm onder het huidige maaiveld (tuin) gezet. Op deze diepte werd gestuit op puin waardoor de boring niet kon worden doorgezet. Zowel in het profiel als in de boring werd een dikke ophogingslaag aangetroffen. Deze laag bestond uit grijze licht zandige klei met mortel en brokjes baksteen. De natuurlijke ondergrond is niet aangeboord en zal zich op een dieper niveau bevinden.

In werkput 3 is tussen de put en de westmuur een boring gezet (zie paragraaf 3.2.1). Het pakket grijze klei met mortel, brokjes baksteen en fosfaat dat in het vlak van de kelder is aangetroffen gaat is vanaf het vlak nog 20 cm diep (85 cm vanaf de vloer van de kelder). Onder dit pakket bevindt zich de natuurlijke ondergrond bestaande uit bruingrijze klei. Op circa 125 cm onder het vloerniveau van de kelder is een dun bruinzwart humeus bandje waargenomen van 1 cm dik.

Ook de natuurlijke ondergrond in het onderzoek aan de Lichte Gaard 9 betrof een bruingrijs fijn zandig kleipakket op 1,60 m +NAP.²⁴ Dit pakket is geïnterpreteerd als de oeverwal. In de top van de oeverwal werd een dunne donkerbruine vegetatiehorizont aangetroffen die werd afgedekt door een pakket bruingrijze iets zandige klei met houtskool. Boven deze pakketten werden verschillende soorten lagen waargenomen waaronder brand- en afbraaklagen.

Een vergelijking van de resultaten van beide onderzoeken wijst er op dat in werkput 3 de oeverwal en de in de top daarvan liggende vegetatiehorizont is aangeboord. Hoe het pakket met mortel en brokjes baksteen geïnterpreteerd moet worden blijft in deze fase van het onderzoek onduidelijk. Mogelijk dient deze als afbraaklaag gezien te worden, maar ook kan sprake zijn van een vullingslaag uit de oude kelder van het pand aan de Donkere Gaard 9.

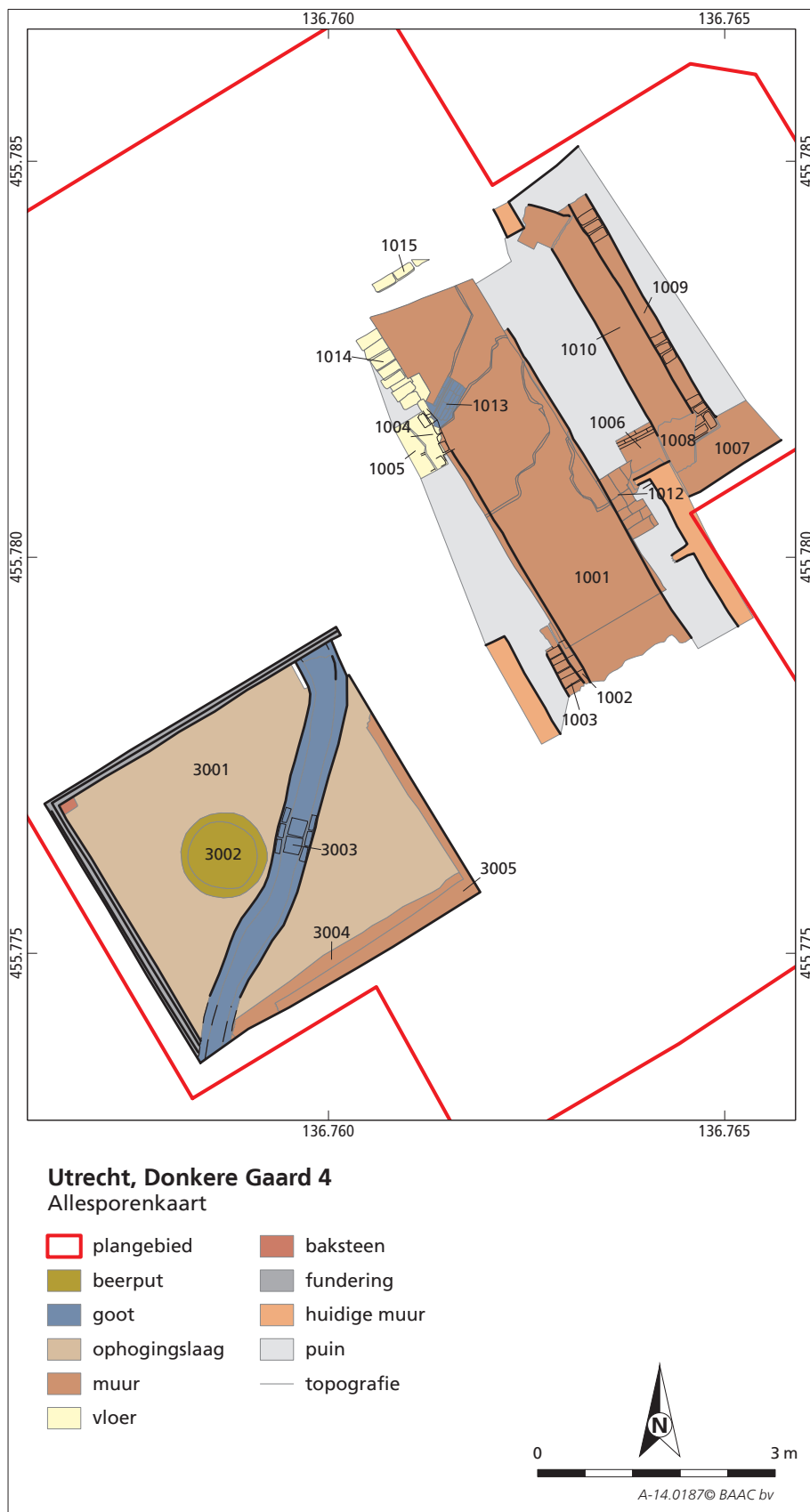
In de overige werkputten konden vanwege de aard van het onderzoek, binnen een bestaand pand, geen andere profielen worden gedocumenteerd.

3.2 Archeologisch onderzoek

3.2.1 Sporen

Het archeologisch onderzoek heeft diverse nieuwe gegevens opgeleverd (afb. 3.1). In werkput 1 zijn twee delen van muren blootgelegd terwijl in werkput 3 een goot en water- of beerput zijn aangetroffen. In werkput 2 is een

²⁴ Kloosterman 2010, 17.

Afb. 3.1 Allesporenkaart.

ophogingspakket waargenomen, maar geen archeologische sporen. Hieronder volgt een beschrijving van de sporen per werkput (zie bijlage 3 voor de sporenlijst).

Werkput 1

Het voor het archeologisch onderzoek meest relevante spoor betreft spoor 1001, een muur die zowel aan de noord- als de zuidzijde was afgebroken (afb. 3.2). De muur is noord-zuid georiënteerd, is waargenomen over een lengte van circa 5,60 m en is 1,40 m breed. Tijdens het verwijderen van de vloer werd de muur vrijwel direct aangetroffen; de top ervan bevindt zich op minimaal 15 cm en maximaal 30 cm onder het vloerniveau. De bakstenen (kloostermoppen) waaruit deze muur is opgebouwd kennen alle min of meer dezelfde afmetingen (32 x 15 x 8,5 cm). De stenen zijn rood tot oranje van kleur. Tegen spoor 1001 werd aan de zuidwestzijde pleisterwerk waargenomen (afb. 3.3). Eventuele beschildering hiervan werd niet aangetroffen. Aan de noordzijde werd de muur aanvankelijk niet meer waargenomen, maar dit bleek het resultaat te zijn van recentere breekwerkzaamheden. De muur is hier plaatselijk over een breedte van circa 30 cm uitgebroken, vermoedelijk voor de aanleg van een leiding (spoor 1013). Het uitgebroken deel is vervolgens met jongere baksteentjes weer aangevuld (afb. 3.4). Ten noorden van de doorbraak kon de muur nog over een afstand van circa één meter worden vervolgd, waarna een tweede uitbraak werd aangetroffen. Omdat de sleuf ten behoeve van de aan te leggen afvoerbuïs niet dieper dan 30 cm onder het vloerniveau werd gegraven, is niet vastgesteld of de oorspronkelijke muur in deze tweede uitbraak nog op een dieper niveau aanwezig is. Wel werd op circa 40 cm ten noorden ervan een rij bakstenen (spoor 1015) aangetroffen die vermoedelijk het verdere verloop van de muur aangeeft, maar aangezien verder noordwaarts geen bouwontwikkelingen plaatsvonden, is hier niet verder verdiept.

Op basis van de steenformaten en de ligging van de muur ten opzichte van de tekening met gegevens betreffende muren van het castellum en de bisschoppelijke burcht kan worden aangenomen dat sprake is van een deel van een muur van het bisschoppelijke paleis uit de middeleeuwen (afb. 3.5 en afb. 3.14). Het zou dan een binnenmuur van het paleis betreffen. Omdat de muur geen rechte lijn vormt met de reeds aangetroffen muur ten noorden van het plangebied, bestaat het vermoeden dat de muur een knik maakt. Dit wordt ondersteund door het feit dat de buitenmuur van het paleis op ongeveer de zelfde hoogte ook een knik maakt.

Aan de zuidzijde is de muur afgebroken en sporen van een muur zijn ook in werkput 2 niet meer aangetroffen. Als op de kaart van Kloosterman gekeken wordt, dan is ter plaatse van de Romeinse zuidpoort een stuk muur van de bisschoppelijke hof aanwezig. Mogelijk vormt deze muur de zuidelijke grens van de bisschoppelijke hof die de muur van het castellum volgt. Alleen van de westzijde van de hof is bekend dat deze grens verlegd werd. Als de zuidmuur gevolgd wordt tot aan spoor 1001, dan zou geconcludeerd kunnen worden dat deze muur op deze locatie tegen de buitenmuur van de hof moet hebben aangelopen (zie ook afb. 3.5). Als echter de kaart van Kipp wordt bestudeerd is te zien dat de muur nog ruim binnen de buitenmuren van de bisschoppelijke hof ligt (afb. 3.14).²⁵ De zuidelijke begrenzing van de bisschoppelijke hof ligt dan ter hoogte van het Wed. Vermoedelijk heeft spoor 1001 dan nog richting

25 Kipp 1986, 193.

het zuiden doorgelopen. Een andere optie is dat de muur deel uitmaakte van een toren zoals op de kaart van Kipp binnen de omtrekken van het huidige perceel is opgetekend. Omdat geen hoeken zijn aangetroffen, kan dit niet met zekerheid bepaald worden.

Aan de oostzijde van spoor 1001 werd, haaks erop, op een diepte van circa 10 cm onder de top van de brede muur een muursegment aangetroffen van circa een 90 cm dik (spoor 1012). De muur staat niet in verband met spoor 1001, maar aangezien de bakstenen dezelfde formaten hebben als laatstgenoemde, lijkt de muur ongeveer in dezelfde periode te plaatsen. Er dient echter opgemerkt te worden dat het ook mogelijk is dat de bakstenen in een later stadium zijn hergebruikt. Reden hiervoor is dat de muur niet in verband tot spoor 1001 staat. Bovendien is het onderzoek op deze locatie te beperkt (klein oppervlak en geringe ontgravingsdiepte) en kon de muur niet goed onderzocht worden.

Op een diepte van 25 cm onder het (huidige) vloerniveau werden enkele recente bakstenen aangetroffen (spoor 1002 en 1003). Spoor 1002 bestaat uit oranje bakstenen die op de lange smalle zijden waren geplaatst. Hiervan konden geen maten worden genomen vanwege het feit dat de stenen ingeklemd lagen tussen spoor 1001 en 1003. Bovendien waren de stenen deels met mortel bedekt. Spoor 1003 betreft een rij paarsbruine baksteen (22-23 x 11 x 4 cm). Vermoedelijk zijn tijdens de bouw van het huidige pand de bakstenen tegen spoor 1001 aanzet. Het is onduidelijk gebleven wat de precieze functie van deze sporen is. Aan de noordwestzijde van spoor 1001 is een deel van vermoedelijk een vloer aangetroffen (spoor 1004 en 1014). Het spoor bestaat uit gebroken bakstenen van verschillende afmetingen op 5 tot 10 cm onder het huidige vloerniveau. Omdat gebruik is gemaakt van gebroken stenen, is de verwachting dat deze stenen zijn hergebruikt. Boven dit spoor zijn tegels van de laatste vloer blootgelegd (spoor 1005). Het gaat om marmeren tegels die zich op het huidige vloerniveau bevinden. Beide sporen zijn in de nieuwe tijd te dateren.

Parallel aan de middeleeuwse muur (spoor 1001) is een tweede muur blootgelegd (spoor 1008-1011). De muur bevindt zich vooraan in de uitbouw en zal gezien de hoekige vorm tot een erker behoord hebben. De meest oostelijke rij stenen betreft een zogenaamde rollaag²⁶ wat duidt op een drempel. De bakstenen zijn machinaal vervaardigd (22 x 10,5 x 4 cm). Een meerdere lagenmaat kon niet worden genomen omdat geen coupes mochten worden gezet. Bij nadere bestudering van de ligging, opbouw en steensoorten van de muur is geconcludeerd dat sprake is van een 19^e-eeuwse muur. Op de oorspronkelijke bouwtekeningen uit 1842 staat de erker niet opgetekend. Op de tekeningen van de verbouwing uit 1887 staat reeds de volledige uitbouw aangegeven. Naar aanleiding van zojuist genoemde gegevens kan worden vastgesteld dat de erker tussen 1842 en 1887 zal zijn aangelegd. Vermoedelijk is bij de aanleg van de uitbouw een fundament voor een hoekschouw geplaatst (spoor 1007). Dit fundament is tegen de oorspronkelijke achtergevel en de erkermuur aanzet en is opgebouwd uit paarsbruine baksteen (22,5 x 8-9 x 3,5 cm). Deze muur ligt precies in lijn met spoor 1012. Het is in het onderzoek niet duidelijk geworden of spoor 1007 misschien op een oudere muur ligt die in relatie staat tot spoor 1012.

26 Rij van op hun kant geplaatste stenen, in dit geval op de lange zijde.

Afb. 3.2 Opname van de muur in het vlak; gezien naar het zuiden.

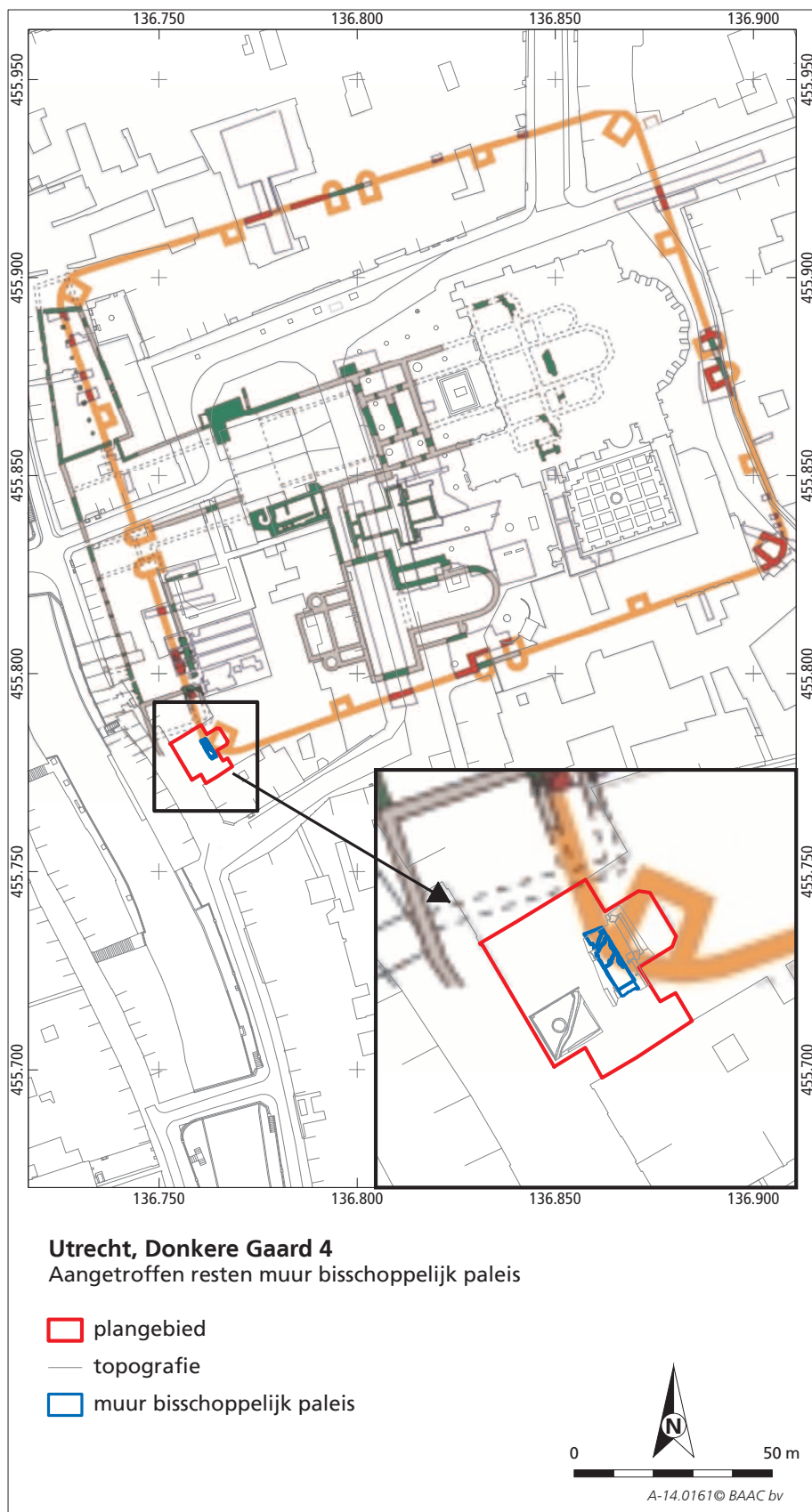

Afb. 3.3 Pleisterwerk tegen de westzijde van spoor 1001; gezien naar het oosten.

Afb. 3.4 Doorbraak van de muur (spoor 1001), vermoedelijk ten behoeve van een leiding; gezien naar het noordoosten.

Afb. 3.5 Uitsnede van de kaart met reeds bekende gegevens over het castellum en de muren van de bisschoppelijke burcht en de in onderhavig onderzoek aangetroffen muur.

Werkput 2

In werkput 2 is een ophogingspakket aangetroffen en zijn delen van de muren van het huidige pand zichtbaar (zie ook paragraaf 3.1). In de werkput zijn geen archeologisch relevante overblijfselen aanwezig.

Werkput 3

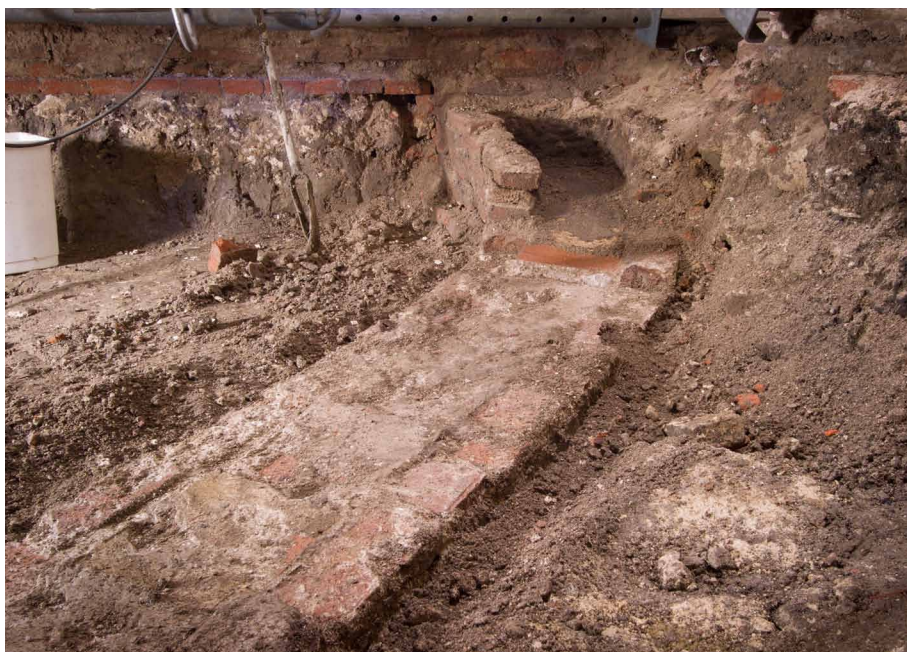
In werkput 3 is bij het opschonen van het vlak een water- of beerput en een goot aangetroffen (spoor 3002 en 3003). De put is opgebouwd uit gemetselde paarsbruine baksteen en heeft een doorsnede van 1,08 m (afb. 3.6). De bakstenen ring loopt aan de bovenzijde naar binnen toe om een koepel te vormen. De bovenzijde is echter reeds verdwenen. De vulling van de put bestaat uit donkergrijze klei en bevat mortel en baksteenpuin. Middels een boring is bepaald dat de vulling vanaf het vlak nog ten minste 60 cm dieper gaat. Wegens puin kon de boring niet verder worden doorgezet. De bovenzijde van de put bevindt zich op 65 cm onder de keldervloer. Op basis van een vergelijking van de steenformaten van de put met die van de keldermuren en -trap kan worden geconcludeerd dat deze gelijktijdig zijn en uit het midden van de 19^e eeuw dateren. Omdat de put zich onder de vloer bevindt betekent dit dat de put vermoedelijk bij de bouw van de kelder of vóór de aanleg van de vloer is gebouwd.

Afb. 3.6 Opname van de water- of beerput; gezien naar het noordwesten.

Langs de put en diagonaal door de kelder is een goot blootgelegd (spoor 3003; afb. 3.7). Het spoor bevindt zich op 60 cm onder de keldervloer. Delen van de kelderfundering zijn voor de aanleg van de goot weggebroken.. De goot is circa 40 cm breed. Het is opgebouwd uit paarsbruine bakstenen en geglazuurde rode plavuizen in het midden. In de noordoosthoek is nog te zien dat de goot overkluisd was. Ook is hier zichtbaar dat een deel van de fundering is weggebroken zodat de goot onder de keldermuur door kon. Het zelfde is gebeurd in de tegenoverliggende hoek van de kelder. Ook hier is de fundering voor de goot doorgebroken. De goot lijkt ook om de put te zijn geplaatst; het spoor vertoont hier een lichte knik.

De bakstenen zijn dezelfde als die van de put en de keldermuren en –trap. Op basis van de nu bekende gegevens kan verondersteld worden dat de goot in de tweede helft van de 19^e eeuw zal zijn aangelegd toen de funderingen van de kelder al aanwezig waren. Dit gebeurde mogelijk gelijktijdig met de aanleg van de put of korte tijd later. De keldervloer zal vermoedelijk nog niet aanwezig zijn geweest, maar pas hierna zijn aangelegd.

Afb. 3.7 Opname van de goot in de noordelijke hoek van de kelder; gezien naar het noorden.

De zuidmuur van de kelder is gemetseld op ouder muurwerk waar men mogelijk op stuitte bij de bouw van de kelder (zie ook paragraaf 3.3). In dit muurwerk is een versnijding aangetroffen. De drie lagen ouder muurwerk hierboven lijken origineel te zijn, aanwijzingen tot hergebruik werden niet waargenomen. Het kan echter niet uitgesloten worden dat de stenen zijn hergebruikt. Het muurwerk onder de versnijding bestaat uit bakstenen met resten van mortel en pleisterwerk wat wijst op hergebruik. Vermoedelijk behoorde dit muurwerk toe aan de kelder van het pand aan de Donkere Gaard 9 die aan het begin van de 16^e eeuw is gebouwd (zie paragraaf 2.3). De afmetingen van de stenen (13-15 x 6,5-7 x 30 cm) en het metselverband wijzen er op dat de muur in ieder geval niet ouder is dan de tweede helft van de 14^e eeuw.

Uit het onderzoek werd niet duidelijk is of de muur origineel is of dat sprake is van herbruik van de bakstenen. Mogelijk zijn de 14^e eeuwse bakstenen hergebruikt voor de 16^e eeuwse muur.

3.2.2 Vondsten

Het vondstmateriaal bestaat uit enkele scherven aardewerk (tabel 3.1). Bij het opschonen van het vlak in werkput 2 zijn twee fragmenten roodbakkend aardewerk met glazuur aangetroffen die onderdeel uitmaakten van een rioleringsbuis uit de eerste helft van de 20^e eeuw (vnr. 1). De fragmenten zijn aangetroffen in een ophogingspakket. Vermoedelijk is de riolering in dit pakket ingegraven.

In werkput 3 is bij het opschonen van het vlak een randfragment *terra sigillata* gevonden (vnr. 2), vermoedelijk van een bord. Vanwege het Zuid-Gallische baksel is het fragment waarschijnlijk in de 1^e en de vroege 2^e eeuw na Chr. te dateren. Het fragment is in de vullingslaag van de 19^e-eeuwse kelder gevonden en kan gezien worden als opspit.

vondst nummer	spoor	werk put	aantal	soort	baksel	vorm	datering
1	2000	2	2	keramiek	roodbakkend met glazuur	riool-pijp	1900-1950
2	3000	3	1	keramiek	<i>terra sigillata</i>	Bord	1 ^e – 2 ^e eeuw

Tabel 3.1 Overzicht van de aangetroffen vondsten.

3.3 Bouwhistorisch onderzoek

Het bouwhistorische onderzoek heeft aangetoond dat de huidige kelder gebouwd is als onderdeel van het pand Donkere Gaard 4, zoals dat omstreeks 1850 werd opgetrokken. De op het westen gerichte voorgevel van het pand en de gangmuur aan de noordzijde zijn gemetseld met machinaal gevormde, bezande baksteen (10,5 x 4 x 21,5 cm) (afb. 3.9). Deze muren zijn gefundeerd op een kleilaag 190 cm beneden het vlakke plafond van de kelder. De funderingsvoet kent aan de kelderzijde drie versnijdingen en heeft een dikte van zo'n 45 cm, gemeten ter plaatse van een ventilatieopening in de voorgevel. Er zijn geen aanwijzingen dat er behoudens deze ventilatieopeningen andere openingen in deze muren zijn geweest. De keldertrap is gemetseld met bakstenen die identiek zijn aan de bakstenen in de west- en noordmuren van de kelder (10,5 x 4 x 21,5 cm). Dit duidt erop dat de huidige keldertrap oorspronkelijk is (midden 19^e eeuw).

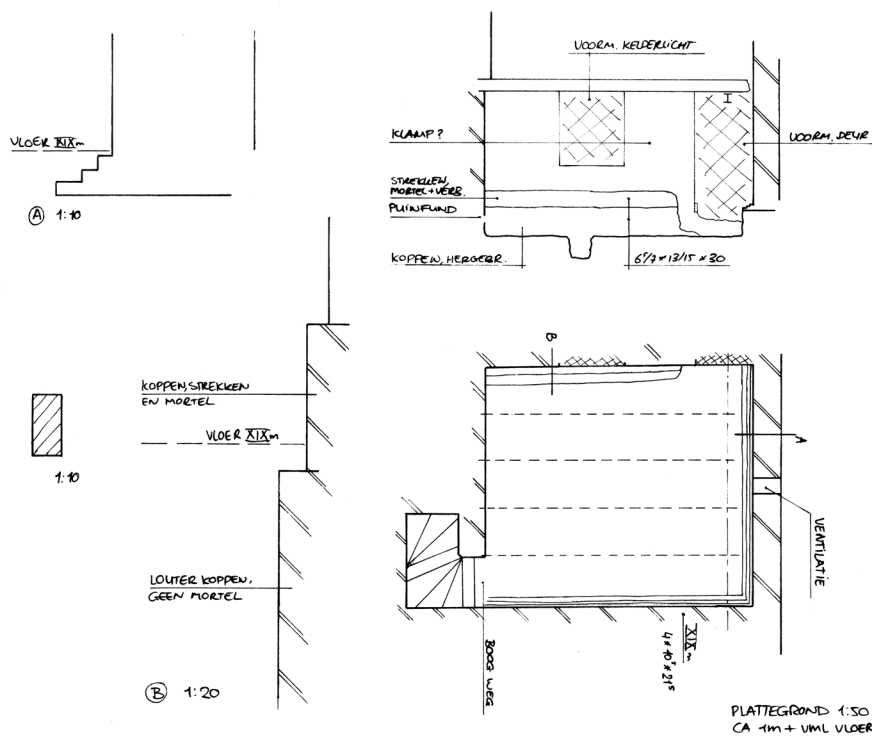
Ter plaatse van de keldertoegang is een gemetselde ontlastingsboog gesloopt.

De precieze aard van het metselwerk van de oost- en zuidmuur van de kelder is omwille van de harde pleisterlagen die daarop zijn aangebracht, niet vastgesteld. Alles wijst er op dat opgaande werk hier eveneens uit het midden van de 19^e eeuw zal dateren. Het muurwerk aan de zuidzijde maakt deel uit van de oorspronkelijke rechter zijgevel van het gebouw (afb. 3.10). Deze gevel is in de eerste helft van de 20^e eeuw deels inpandig geraakt. Aanleiding vormde de splitsing van het pand in een beneden- en bovenwoning. De bovenwoning kreeg tegen de rechter zijgevel een ingangspartij met trapopgang. In de kelder is te zien dat deze verbouwing tot gevolg had dat een kelderingang en een kelderlicht werden dichtgezet. Van de ingang resteert thans nog een hardstenen neut waarop oorspronkelijk een deurkozijn zal zijn gesteld.

De zuidmuur is gemetseld op ouder muurwerk uitgevoerd in baksteen (afb. 3.11). De bovenkant van dit muurwerk bevindt zich op circa 160 cm beneden het vlakke plafond van de kelder (dus boven de aanlegdiepte van het 19^e-eeuwse fundament van de voorgevel). De kans is groot dat men bij de voorbereidingen op de bouw van het huidige pand rond het midden van de 19^e eeuw het oude

muurwerk tegenkwam en als fundament benut heeft. In de zuidhoek van de kelder is dit muurwerk doorbroken voor de aanleg van een toegang tot de kelder, maar ook voor de goot die in deze hoek naar buiten loopt (afb. 3.12). De aanlegdiepte van het oude muurwerk kon niet worden vastgesteld. Het metselwerk gaat zeker door tot 2,7 m beneden het huidige plafond van de kelder. In dit metselwerk is één versnijding vastgesteld, op ongeveer 1,8 m beneden het plafond van de kelder. Onder deze versnijding zijn louter koppen te onderscheiden, mortel om de stenen bijeen te houden, is niet toegepast. De koppen van het muurwerk meten 6,5-7 bij 13-15 cm. Dit zijn formaten die in Utrecht in de 14e eeuw gangbaar zijn.²⁷ Op sommige stenen zijn mortel- en pleisterrestanten te zien. Hierdoor is het aannemelijk dat het materiaal is hergebruikt. Boven de versnijding zijn drie lagen ouder metselwerk aanwezig. Op basis van een kleine punctie in de afwerklaag is het aannemelijk te maken dat hier koppen en strekkenlagen zijn toegepast. Uitgesloten kan worden dat er in Vlaams verband (in Utrecht gangbaar tot circa 1350) is gemetseld, omdat daarbij koppen en strekken in één laag worden afgewisseld.²⁸ De bakstenen meten 13-15 x 6,5-7 x 30 cm. Er zijn geen aanwijzingen dat hier sprake is van hergebruik. Hergebruik van materiaal kan echter niet worden uitgesloten. Dit maakt het dateren van het muurwerk lastig. Op basis van de baksteenformaten en de uitsluiting van Vlaams metselverband lijkt een vroegste datering in de tweede helft van de 14^e eeuw mogelijk.

- 27 De baksteenformaten zijn een fractie kleiner dan de vroeg 14e eeuwse formaten 15 x 7 x 31 zoals bijvoorbeeld vastgesteld bij onderzoek aan het pand Ganzenmarkt 24, waarvan de bouw dendrochronologisch is bepaald in de beginjaren van de 14e eeuw.
- 28 Gemeentelijk bouwhistoricus Hein Hundertmark is van mening dat Vlaams verband in Utrecht na 1350 niet meer wordt toegepast. (Mededeling Hein Hundertmark in kader van onderzoek Ganzenmarkt 24). Anderen menen dat het tot in de vijftiende eeuw wordt gebruikt voordat het kruisverband gemeengoed wordt.

Afb. 3.8 Documentatietekening van de kelder van Donkere Gaard 4. De tekening toont de kelder in plattegrond met de versnijdingen van de fundamente in aanzicht en de balklaag van het plafond van de kelder in stippellijn. Daarboven in aanzicht de zuidelijke kelder muur, onderdeel van de rechter zijgevel van het pand. In detail de versnijdingen van de fundamente en een balk van het plafond van de kelder.

Meest waarschijnlijk bestaat er een relatie tussen het aangetroffen oudste muurwerk en het bisschoppelijk paleis. Nader archeologisch onderzoek maakt mogelijk duidelijk of er een verband bestaat tussen het aangetroffen fundament en de brede strook metselwerk die net onder de begane grondvloer werd blootgelegd.

Over de oostmuur van de kelder kan worden gesteld dat deze opgetrokken is op een puinfundament bestaande uit onder andere grote brokken bakstenen en stukken kalk (afb. 3.13). De verzamelde gegevens zijn dermate summier dat geen uitspraken kunnen worden gedaan over de aard van dit fundament. Het zou kunnen gaan om een opvulling van een uitbraaksleuf.

Afb. 3.9 Aanzicht van de westelijke keldermuur, deel van de voorgevel, geheel 19e-eeuws en met centraal een ventilatieopening.

Afb. 3.10 Aanzicht van de zuidelijk keldermuur, deel van de rechterzijgevel. De muur is gefundeerd op ouder muurwerk, opgetrokken met kloostermoppen (13-15 x 6,5-7 x 30 cm). Uiterst rechts een dichtgezette deuropening, links daarvan een dichtgezet kelderlicht. Metselwerk daartussen is vermoedelijk beklampt.

Afb. 3.11 In detail het oudste muurwerk met onder de versnijding louter koppen in het zicht (geen mortel) en daarboven een koppenlaag en een strekkenlaag met mortel gemetseld.

Afb. 3.12 Het oude muurwerk is weggebroken op de plaats waar de kelder een toegang vanaf buiten kreeg. Links van het midden een hardstenen neut waarop een deurkozijn gesteld is geweest.

Afb. 3.13 Puinfundament onder de oostelijke keldermuur.

Afb. 3.14 Tekening van Frans Kipp waarop in stippellijn de gevels van enkele gebouwen van het bisschoppelijke paleis zijn geprojecteerd. Op de tekening is tevens een kelder van het pand Donkere Gaard 9 over de plattegrond van Donkere Gaard 4 gelegd. Mogelijk hoorde het oudste muurwerk in de kelder van Donkere Gaard 4 oorspronkelijk het pand met nummer 9 toe. De ligging van het castellum is met een punt/streep-lijn aangegeven. A: keldermuren; B: resten van de bisschopshof; C: tufstenen muurwerk. Bron: Kipp 1986, 193.

4

Synthese en advies

4.1 Synthese

Tijdens het onderzoek aan de Donkere Gaard werden diverse archeologische resten aangetroffen, waarvan spoor 1001 het meest in het oog springt. Het betreft een muur van circa 1,40 m breed, die over een lengte van circa 5,60 m kon worden gevolgd. Ten westen hiervan werd pleisterwerk en een vermoedelijk vloerniveau uit de nieuwe tijd aangetroffen en ten oosten bevond zich, haaks op spoor 1001 een muursegment van circa 90 cm dik dat weliswaar met bakstenen met dezelfde afmetingen is opgebouwd, maar waarvan niet zeker is of het gelijktijdig is met de brede muur. Aan de hand van gereconstrueerde gegevens betreffende het bisschoppelijke paleis en het castellum evenals de baksteenformaten kan met enige zekerheid worden vastgesteld dat een deel van een muur van het bisschoppelijke paleis is aangetroffen.

Aangezien de bodemroerende werkzaamheden ter hoogte van spoor 1001 tot maximaal 30 cm onder het huidige vloerniveau reikten (en in de kelder tot maximaal 50 cm), kon niet worden vastgesteld of spoor 1001 op de fundamenteën van de oude castellummuur is gebouwd. Restanten uit deze periode zijn op één fragment aardewerk na, ook niet gevonden.

Projectie op de kaart waarop de vermoedelijke lay-out van deze castellumfundamenteën is weergegeven, laat zien dat de muur er mogelijk deels bovenop gelegen is, en deels erbuiten. Hierbij dient echter te worden opgemerkt dat de vermoedelijke lay-out niet geheel accuraat zal zijn. Het is niet ondenkbaar dat de reden waarom spoor 1001 niet verder zuidwaarts werd aangetroffen, te maken heeft met het feit dat zich op deze locatie de grens van het castellum bevond en mogelijk ook van de bisschoppelijke hof. De muur kan dan ofwel koud ofwel in verband met de ommuring van de hof in relatie hebben gestaan. Een andere optie als gekeken wordt naar de plattegrond van Kipp, is dat de muur nog in zuidelijke richting heeft doorgelopen tot aan het Wed. Dit kon tijdens dit onderzoek echter niet worden vastgesteld. Archeologische overblijfselen uit zowel de Romeinse tijd, middeleeuwen en nieuwe tijd zijn in ieder geval ook buiten het onderzoeksgebied nog te verwachten.

Nadat het bisschoppelijk paleis in 1803 is gesloopt, is het terrein een tijd lang onbebouwd geweest, tot halverwege de 19^e eeuw. Rond 1850 staat er een woning waaraan in de tweede helft van de 19^e eeuw het nodige verbouwd wordt. Ook in de eerste helft van de 20^e eeuw vindt er een verbouwing plaats. De bouw van het huidige pand en de latere verbouwingen hebben schade aangericht aan de oude muurresten van het bisschoppelijk paleis en mogelijk ook aan die van de kelder van Donkere Gaard 9. Mogelijk heet ook de bouw

van zojuist genoemde kelder schade aangericht. Vanwege de aard van het onderzoek kon niet worden vastgesteld wat zich dieper dan 30 cm onder het vloerniveau heeft afgespeeld.

De bovenzijde van de middeleeuwse muur is in de 19^e of 20^e eeuw licht aangetast, vermoedelijk voor de aanleg van een leiding. Deze leiding lijkt uit op de goot die in werkput 3 werd aangetroffen en het is dan ook mogelijk dat beide onderdeel zijn van een zelfde systeem dat in het midden van de 19^e eeuw werd opgezet.

Uit deze laatstgenoemde periode waarin de bouw van het huidige pand plaatsvond, zijn meer resten aangetroffen. De fundering van een erker in de latere uitbouw valt hieronder, maar ook de water- of beerput in de kelder. Zowel de goot als de put zijn in de 19^e eeuw aangelegd gelijktijdig met de bouw van de kelder en vóór de plaatsing van de keldervloer.

Bouwhistorisch gezien kan bepaald worden dat de kelder en de keldertrap in het midden van de 19^e eeuw zijn gebouwd. Vrij snel na de bouw van de kelder zijn de put en de goot aangelegd waarna de vloer zal zijn geplaatst. De keldermuren zijn deels gefundeerd op klei, maar de zuidmuur is op een fundering van baksteen uit de middeleeuwen geplaatst. Vermoedelijk stuitte men bij de aanleg van de kelder op een oude muur die toebehoorde aan het bisschoppelijk paleis of aan de kelder van het pand aan de Donkere Gaard 9. Volgens bronnen werd in de 16^e eeuw dit perceel door de bisschop verworven en zal in zijn opdracht het pand zijn uitgebreid met een kelder tot onder de bisschoppelijke hof. In deze fase van het onderzoek is niet te achterhalen of het fundament van de 19^e-eeuwse kelder dezelfde als de oude keldermuur was of dat men de stenen van een oude (kelder)muur heeft hergebruikt.

4.2 Advies

De bij de recente werkzaamheden aan het licht gekomen archeologische en bouwhistorische waarden zijn geïventariseerd en gedocumenteerd. Hieruit kwam tevens naar voren dat deze waarden nauwelijks zijn aangetast. Bij de bouw en uitbreiding van het pand in de 19^e en eerste helft 20^e eeuw zijn de verstoringen aanzienlijker geweest. Destijds moeten delen van oude muren weggebroken zijn. Ook de aanleg van de kelder behorende tot het pand aan de Donkere Gaard 9 in de 16^e eeuw heeft mogelijk oude muurresten aangetast. Het is gezien de aard van het onderzoek onbekend tot welke diepte verstoord is. Op basis van de resultaten van onderhavig onderzoek kan bepaald worden dat voor de omliggende percelen een hoge archeologische verwachting geldt op het voorkomen van archeologische waarden uit de Romeinse tijd, middeleeuwen en nieuwe tijd. Bij graafwerkzaamheden kunnen overblijfselen van het Romeinse castellum, het bisschoppelijke paleis uit de middeleeuwen en begin nieuwe tijd en/of van de panden zelf worden aangetroffen. Indien bouwontwikkelingen gaan plaatsvinden, dient eerst archeologisch en/of bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd te worden.

5 Literatuur en bronnen

Literatuur

Bruijn, M.W.J. de, Husinghe ende Hofstede, 1994: *Een institutioneel-geografische studie van de rechtspraak over onroerend goed in de stad Utrecht in de middeleeuwen*, Stichtse Historische Reeks 18, Utrecht.

Centraal College van Deskundigen (CCvD), 2013: *Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) Landbodems, versie 3.3*, SIKB, Gouda.

Dinter, M. van, 2013: *The Roman limes in the Netherlands: how a delta landscape determined the location of the military structures*, Netherlands Journal of Geosciences 92-1, Utrecht, 11-32.

Kipp, A.F.E., 1986: *Lichte Gaard 7*, Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht 1986, Utrecht, 193.

Kloosterman, R.P.J., 2010: *Lichte Gaard 9. Archeologisch onderzoek naar het castellum en het bisschoppelijk paleis*, Basisrapportage Archeologie 41, Utrecht.

Ozinga, L.R.P. et al. (red.), 1989: *Het Romeinse castellum te Utrecht, De opgravingen in 1936, 1938, 1943/44 en 1949 uitgevoerd onder leiding van A.E. van Giffen met medewerking van H. Brunsting, aangevuld met latere waarnemingen*, Utrecht.

Spitzers, T.A., 1992: 'De ontwikkeling van Deventer als kerkelijke vestigingsplaats tot aan de bouw van de zogenoemde Bernoldkerk' in: A.J.J. Mekking, *De grote of Lebuinuskkerk te Deventer, De 'Dom' van het Oversticht veelzijdig bekeken*, Utrecht en Zutphen, 11-28.

Tolboom, M.A., 2014: *Programma van Eisen. Utrecht Donkere Gaard 4*, BAAC-project A-14.0161, 's-Hertogenbosch.

Vliedren, M. van, 1988: *Utrecht, Een hemel op aarde*, Clavis Kunsthistorische Monografieën VI, Utrecht.

Volgraff, C.W. en G. Van Hoorn, 1934: *De opgravingen in Juni en Juli 1933*, Opgravingen op het Domplein te Utrecht, Wetenschappelijke Verslagen II, Haarlem.

Waanders, W., 2000: *Drie generaties Van Lunteren aan de Servetstraat te Utrecht. Bekwaam in het kweken van bomen en gewassen, aanleggen van parken en bouwen van huizen*, Bulletin Cascade 2000-2, Renswoude.

Kaartmateriaal

Archeologische waardenkaart Utrecht: Gemeente Utrecht, 2009: *Toelichting op de verordening op de archeologische monumentenzorg*, gemeente Utrecht.

Internet

Historische kaarten: www.watwaswaar.nl

Informatie locatie Bisschopshof: <http://www.broerendebruin.nl/Bisschopshof.html>

6

Lijst van afbeeldingen

- Afb. 1.1 De ligging van het plangebied.
- Afb. 2.1 Overzicht van de bekende gegevens betreffende de ligging van het castellum uit de Romeinse tijd en de burcht met gebouwen uit de middeleeuwen ten opzichte van het plangebied (rode contour). De ligging van het castellum is in oranje weergegeven en in rood de daadwerkelijk aangetroffen castellummuur. In groen is het waargenomen muurwerk uit de vroege en volle middeleeuwen weergegeven, terwijl de grijze kleur het niet waargenomen muurwerk betreft dat is aangevuld op basis van bestaande gegevens. De stippel lijn geeft de mogelijke aanwezigheid van muurwerk uit de middeleeuwen aan. Kloosterman 2010, afb. 1.6.
- Afb. 2.2 Uitsnede van de kadastrale minuut van circa 1811-1832. In de rode contour is het plangebied weergegeven. www.watwaswaar.nl
- Afb. 2.3 Foto van het woonhuis aan de Donkere Gaard 4; gezien naar het noordoosten. Het Utrechts Archief.
- Afb. 2.4 Puttenplan. BAAC bv.
- Afb. 2.5 Opname van de werkzaamheden in de kelder. BAAC bv.
- Afb. 3.1 Allesporenkaart. BAAC bv.
- Afb. 3.2 Opname van de muur in het vlak; gezien naar het zuiden. BAAC bv.
- Afb. 3.3 Opname van de doorbraak van de muur, vermoedelijk ten behoeve van een leiding; gezien naar het noordoosten. BAAC bv.
- Afb. 3.4 Pleisterwerk tegen de westzijde van spoor 1001; gezien naar het oosten. BAAC bv.
- Afb. 3.5 Uitsnede van de kaart met reeds bekende gegevens over het castellum en de muren van de bisschoppelijke burcht en de in onderhavig onderzoek aangetroffen muur. Kloosterman 2010 en BAAC bv.
- Afb. 3.6 Opname van de water- of beerput; gezien naar het noordwesten. BAAC bv.
- Afb. 3.7 Opname van de goot in de noordelijke hoek van de kelder; gezien naar het noorden.
- Afb. 3.8 Documentatietekening van de kelder van Donkere Gaard 4. De tekening toont de kelder in plattegrond met de versnijdingen van de fundamenteën in aanzicht en de balklaag van het plafond van de kelder in stippellijn. Daarboven in aanzicht de zuidelijke keldermuur, onderdeel van de rechter zijgevel van het pand. In detail de versnijdingen van de fundamenteën en een balk van het plafond van de kelder. BAAC bv.
- Afb. 3.9 Aanzicht van de westelijke keldermuur, deel van de voorgevel, geheel 19^e eeuw en met centraal een ventilatieopening. BAAC bv.
- Afb. 3.10 Aanzicht van de zuidelijk keldermuur, deel van de rechterzijgevel. De muur is gefundeerd op ouder muurwerk, opgetrokken met kloostermoppen (13-15 x 6,5-7 x 30 cm). Uiterst rechts een dichtgezette deuropening, links daarvan een dichtgezet kelderlicht. Metselwerk daartussen is vermoedelijk beklampt. BAAC bv.

- Afb. 3.11 In detail het oudste muurwerk met onder de versnijding louter koppen in het zicht (geen mortel) en daarboven een koppenlaag en een strekkenlaag met mortel gemetseld. BAAC bv.
- Afb. 3.12 Het oude muurwerk is weggebroken op de plaats waar de kelder een toegang vanaf buiten kreeg. Links van het midden een hardstenen neut waarop een deurkozijn gesteld is geweest. BAAC bv.
- Afb. 3.13 Puinfundament onder de oostelijke keldermuur. BAAC bv.
- Afb. 3.14 Tekening van Frans Kipp waarop in stippellijn de gevels van enkele gebouwen van het bisschoppelijke paleis zijn geprojecteerd. Op de tekening is tevens een kelder van het pand Donkere Gaard 9 over de plattegrond van Donkere Gaard 4 gelegd. Mogelijk hoorde het oudste muurwerk in de kelder van Donkere Gaard 4 oorspronkelijk het pand met nummer 9 toe. De ligging van het castellum is met een punt/streep-lijn aangegeven. A: keldermuren; B: resten van de bisschopshof; C: tufstenen muurwerk. Kipp 1986, 193.

Bijlagen

- 1 ■ Geologische en archeologische tijdvakken**
- 2 ■ Beantwoording van de onderzoeksvragen uit het Programma van Eisen**
- 3 ■ Sporenlijst**

Bijlage 1 Geologische en archeologische tijdvakken

Ouderdom (jr) 0 = 1950 n. Chr.	Chronostratigrafie					MIS	Lithostratigrafie				
11.650	Kwartair	Laat	Holoceen (warme periode)					1	Formaties: Naaldwijk (marien), Nieuwkoop (veen), Echteld (fluviaal)		Formatie van Kreftenheye (Rijn)
12.850			Laat-Weichselien (Laat-Glaciaal)	Weichselien (ijstijd)	Late Dryas (koud)	2	Formatie van Kreftenheye (Rijn)				
13.900					Allerød (warm)						
14.030					Vroege Dryas (koud)						
14.640					Bølling (warm)						
30.000			Midden-Weichselien (Pleniglaciaal)		Laat-Pleniglaciaal (zeer koud)	3					
60.000					Midden-Pleniglaciaal (koud)						
75.000					Vroeg-Pleniglaciaal (zeer koud)			4			
117.000			Vroeg-Weichselien (gematigd koud)		5a						
						5b					
						5c					
				5d							
130.000			Eemien (warme periode)					5e	Eem Formatie (marien, lagunair en lacustrien)		
370.000			Saalien (ijstijd)	6-10	Formatie van Urk (Rijn)	Formatie van Drente (Glaciaal)					
							Holsteinien (warme periode)	11			
	Elsterien (ijstijd)	12									
475.000	Cromerien (warme periode)	13-22			Formatie van Sterksel (Rijn)						
850.000			23-104								
				Pre-Cromerien							
2.600.000	Vroeg	Vroeg							Formatie van Stamproy (eolisch en lokaal terrestrisch)		

Chrono-, zuurstofisotopen- en lithostratigrafie voor Noordwest-Europa naar De Mulder *et al.* (2003). Mariene isotoop stadium (MIS) volgens Bassinot *et al.* (1994). Atmosferische data volgens Berendsen (2008) en Cohen *et al.* (2009). Archeologische periode-indeling en ouderdom volgens de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE). Vegetatie bewerkt volgens Berendsen (2008). Pollenzones volgens P. Vos & P. Kiden (2005).

Ouderdom (kal. jaren BP ¹)	¹⁴ C jaren	Chronostratigrafie		Pollen zones	Vegetatie	Archeologische perioden (kal. jaren v/n. Chr.)	
450	1250	Laat	Subatlanticum (koeler Vochtiger)	Vb2	Loofbos, waarbij eik en els overheersen; haagbeuk vanaf Vb1 (>1%); vanaf Vb2 veel cultuurplanten (rogge, boekweit, korenbloem)	nieuwe tijd (1500-heden)	
1150				Vb1		middeleeuwen (450-1500 n. Chr.)	
1500							Romeinse tijd (12 v.Chr. – 450 n. Chr.)
1962							
2750	2900			brons tijd (2000 – 800 v. Chr.)			
3050						neolithicum (5300 – 2000 v. Chr.)	
3950	Subboreaal (koeler Droger)	IVb	Loofbos. Eik, els en hazelaar overheersen; beuk vanaf IVb >1% en grotere invloed landbouw (granen)	mesolithicum (8800 – 5300 v. Chr.)			
5700		IVa					
7250	Atlanticum (warm Vochtig)	III	Loofbos eik en els overheersen, relatief veel iep en linde. Het percentage den neemt af				
8700					Vroeg	Boreaal (warmer)	II
10.250	Preboreaal (warmer)	I	Eerst berk en later overheerst de den				
10.750							
11.650	Laat-Pleistoceen	Laat-Weichselien (Laat-Glaciaal)	Late Dryas	LW III	Parklandschap (subarctisch)	laat-paleolithicum (35.000 – 8800 v. Chr.)	
12.850			Allerød	LW II	Dennen- en berkenbossen		
13.900			Vroege Dryas	LW I	Open parklandschap		
14.030			Bølling		Open vegetatie met kruiden (bijvoet) en berkenbomen		
14.640		Midden-Pleistoceen	Midden-Weichselien (Pleniglaciaal)			Perioden met een poolwoestijn en perioden met een toendra	midden-paleolithicum (300.000 – 35.000 v. Chr.)
35.000 (v. Chr.)	Vroeg-Weichselien (Vroeg-Glaciaal)		Perioden met bos en perioden met een subarctisch open landschap				
75.000							
117.000	Eemien (warme periode)		Loofbos				
130.000	Saalien (ijstijd)		Maximale ijsuitbreiding Scandinavische ijskap tussen 200.000 en 130.000 jaar BP			vroeg-paleolithicum (tot 300.000 v. Chr.)	
300.000 (v. Chr.)							

¹ BP = aantal werkelijke jaren voor 1950 AD.

Bijlage 2 Beantwoording van de onderzoeksvragen uit het Programma van Eisen

1. *Zijn de verwachte vindplaatsen (castellum, bisschoppelijk paleis en overig) aangetroffen binnen het plangebied? Zo ja, beschrijf per vindplaats de datering, het complextype, de aard van de sporen en vondsten, de verspreiding van de sporen en vondsten en de begrenzing van de vindplaats zowel binnen als buiten het onderzoeksgebied.*

Tijdens het onderzoek aan de Donkere Gaard 4 werden diverse archeologische resten aangetroffen, waarvan spoor 1001 het meest in het oog springt. Het betreft een muur van circa 1,40 m breed, die over een lengte van circa 5,60 m kon worden gevolgd. Ten westen hiervan werd pleisterwerk en een vermoedelijk vloerniveau aangetroffen en ten oosten bevond zich, haaks op spoor 1001 een muursegment van circa 90 cm dik dat weliswaar met bakstenen met dezelfde afmetingen is opgebouwd, maar waarvan niet zeker is of het gelijktijdig is met de brede muur. Aan de hand van gereconstrueerde gegevens betreffende het bisschoppelijke paleis en het castellum evenals de baksteenformaten kan met enige zekerheid worden vastgesteld dat een deel van een muur van het bisschoppelijke paleis is aangetroffen.

Aangezien de bodemroerende werkzaamheden tot maximaal 30 cm onder het vloerniveau reikten (en in de kelder tot maximaal 50 cm), kon niet worden vastgesteld of spoor 1001 op de fundamenteën van de oude castellummuur is gebouwd. Restanten uit deze periode zijn op één fragment aardewerk na, ook niet gevonden.

Projectie op de kaart waarop de vermoedelijke lay-out van deze castellum-fundamenteën is weergegeven, laat zien dat de muur er mogelijk deels bovenop gelegen is, en deels erbuiten. Hierbij dient echter te worden opgemerkt dat de vermoedelijke lay-out niet geheel accuraat zal zijn. Het is niet ondenkbaar dat de reden waarom spoor 1001 niet verder zuidwaarts werd aangetroffen, te maken heeft met het feit dat zich op deze locatie de grens van het castellum bevond en mogelijk ook van de bisschoppelijke hof. De muur kan dan ofwel koud ofwel in verband met de ommuring van de hof in relatie hebben gestaan. Een andere optie als gekeken wordt naar de plattegrond van Kipp, is dat de muur nog in zuidelijke richting heeft doorgelopen tot aan het Wed. Dit kon tijdens dit onderzoek echter niet worden vastgesteld. Archeologische overblijfselen uit zowel de Romeinse tijd, middeleeuwen en nieuwe tijd zijn in ieder geval ook buiten het onderzoeksgebied nog te verwachten.

Nadat het bisschoppelijk paleis in 1803 is gesloopt, is het terrein een tijd lang onbebouwd geweest, tot halverwege de 19^e eeuw. Rond 1850 staat er een woning waaraan in de tweede helft van de 19^e eeuw het nodige verbouwd wordt. Ook in de eerste helft van de 20^e eeuw vindt er een verbouwing plaats. De bouw van het huidige pand en de latere verbouwingen hebben schade aangericht aan de oude muurresten van het bisschoppelijke paleis en mogelijk ook aan die van de kelder van Donkere Gaard 9. Mogelijk heet ook de bouw van zojuist genoemde kelder schade aangericht. Vanwege de aard van het onderzoek kon niet worden vastgesteld wat zich dieper dan 30 cm onder het vloerniveau heeft afgespeeld.

De bovenzijde van de middeleeuwse muur is in de 19^e of 20^e eeuw licht aangetast, vermoedelijk voor de aanleg van een leiding. Deze leiding lijnt uit op de goot die in werkput 3 werd aangetroffen en het is dan ook mogelijk dat beide onderdeel zijn van een zelfde systeem dat in het midden van de 19^e eeuw werd opgezet.

Uit deze laatstgenoemde periode waarin de bouw van het huidige pand plaatsvond, zijn meer resten aangetroffen. De fundering van een erker in de latere uitbouw valt hieronder, maar ook de water- of beerput in de kelder. Zowel de goot als de put zijn in de 19^e eeuw aangelegd gelijktijdig met de bouw van de kelder en vóór de plaatsing van de keldervloer.

Uit deze laatstgenoemde periode waarin de bouw van het huidige pand plaatsvond, zijn meer resten aangetroffen. De fundering van een erker in de latere uitbouw valt hieronder, maar ook de water- of beerput in de kelder. Zowel de goot als de put zijn in de 19^e eeuw aangelegd gelijktijdig met de bouw van de kelder en vóór de plaatsing van de keldervloer.

Bouwhistorisch gezien kan bepaald worden dat de kelder en de keldertrap in het midden van de 19^e eeuw zijn gebouwd. Vrij snel na de bouw van de kelder zijn de put en de goot aangelegd waarna de vloer zal zijn geplaatst. De keldermuren zijn deels gefundeerd op klei, maar ook deels op een fundering van baksteen uit de middeleeuwen. Dit geldt voor de zuidmuur. Vermoedelijk stuitte men bij de aanleg van de kelder op een oude muur die toebehoorde aan het bisschoppelijk paleis of aan de kelder van het pand aan de Donkere Gaard 9. Volgens bronnen werd in de 16^e eeuw dit perceel door de bisschop verworven en zal in zijn opdracht het pand zijn uitgebreid met een kelder tot onder de bisschoppelijke hof. In deze fase van het onderzoek is niet te achterhalen of het fundament van de 19^e-eeuwse kelder dezelfde als de oude keldermuur was of dat men de stenen van een oude (kelder) muur heeft hergebruikt.

2. *Hoe is de bodemopbouw/stratigrafie binnen het onderzoeksgebied en wat is de relatie van de aangetroffen vindplaats(en) met de bodemopbouw?*

Vanwege de aard van het onderzoek is tot maximaal 30 cm verdiept. Hierdoor zijn geen diepe profielen aangelegd. Alleen in werkput 2 kon de bodemopbouw bestudeerd worden en is behalve het profiel ook een boring gezet. Hieruit kwam naar voren dat tot een diepte van 166 cm –mv een ophogingspakket met puin aanwezig was. De natuurlijke ondergrond is hier niet bereikt. In de kelder is eveneens een boring gezet. Op 85 cm onder de keldervloer werd de natuurlijke ondergrond bereikt, de oeverwal met in de top daarvan een vegetatiehorizont. In het onderzoek aan de Lichte Gaard 9 werd een vergelijkbare bodemopbouw aangetroffen waarbij de oeverwal zich op 1,60 m +NAP bevond. Dit niveau werd afgedekt door een pakket grijze klei met mortel, brokjes baksteen en fosfaat. Gezien het beperkte inzicht in de bodemopbouw kon geen relatie met de vindplaats worden vastgesteld.

3. *In hoeverre is het archeologisch monument verstoord door de reeds uitgevoerde bodemingrepen?*

De recent uitgevoerde bodemingrepen hebben het archeologisch monument niet verstoord.

4. *Zijn er nog andere verstoringen aanwezig binnen het onderzoeksgebied? Zo ja, waar bevinden deze zich en in hoeverre hebben deze de vindplaats verstoord?*

Bij de bouw van het pand in de 19^e eeuw heeft het archeologisch monument te lijden gehad van de werkzaamheden. Tijdens de bouwwerkzaamheden is in ieder

geval een deel van de muur van het bisschoppelijk paleis aangetast en mogelijk ook weggebroken. In ieder geval is in het zuidelijke deel van het pand de muur weggebroken. Of dit bij de bouw in de 19^e eeuw of bij de splitsing van het gebouw in de eerste helft van de 20^e eeuw is gebeurd, is niet duidelijk geworden. Mogelijk is ook tijdens de bouw van de kelder ouder muurwerk weggebroken. Dit kan echter niet met zekerheid bepaald worden, want delen van het oudere muurwerk zijn ook opgenomen in de fundering van de kelder en waren dus van nut. Of de aanleg van de kelder behorende tot het pand aan de Donkere Gaard 9 in de 16^e eeuw oude muurresten heeft aangetast kon niet worden vastgesteld. Vanwege de aard van het onderzoek kon niet bepaald worden tot hoe diep de verstoringen reiken.

5. *Hoe sluiten de resultaten van de opgraving aan op de archeologische verwachting zoals die in op basis van het onderzoek aan de Lichte Gaard 9 is vastgesteld? Hoe is een eventuele afwijking ten opzichte van het vooronderzoek te verklaren?*

Tijdens het onderzoek is een deel van een brede muur aangetroffen. Van de muur is de bovenzijde blootgelegd, evenals de noordelijke en oostelijke zijden tot een diepte van maximaal 30 cm. Gezien de breedte van de muur, de baksteenformaten en de ligging, zal sprake zijn van een (binnen)muur van het bisschoppelijke paleis. De muur loopt niet geheel in lijn met het stuk muur dat in het onderzoek aan de Lichte Gaard is waargenomen. Gezien de loop van de buitenmuur van het paleis zal ook hier vermoedelijk de muur een lichte knik maken.

Omdat een schade-inventarisatie is uitgevoerd waarbij de archeologische waarden alleen gedocumenteerd dienden te worden en een archeologische begeleiding waarbij de maximaal te verstoren diepte 30 cm was, kon geen inzicht verworven worden in eventueel Romeinse overblijfselen. Er is geen vondstmateriaal uit de middeleeuwen aangetroffen.

6. *Wat is de archeologische verwachting voor aangrenzende percelen?*

Voor de aangrenzende percelen geldt een hoge verwachting op het voorkomen van archeologische waarden uit de Romeinse tijd, middeleeuwen en nieuwe tijd. Er kunnen resten van het Romeinse *castellum* en het bisschoppelijke paleis worden aangetroffen.

Bijlage 3 Sporenlijst

spoor	werkput	vlak	aard spoor	datering, begin	datering, einde	opmerking
1001	1	1	muur	middeleeuwen	nieuwe tijd	muur bisschoppelijk paleis
1002	1	1	muur	nieuwe tijd	nieuwe tijd	-
1003	1	1	muur	nieuwe tijd	nieuwe tijd	-
1004	1	1	vloer	nieuwe tijd	nieuwe tijd	baksteen
1005	1	1	vloer	nieuwe tijd	nieuwe tijd	marmeren tegels
1006	1	1	muur	1842	2000	-
1007	1	1	muur	1842	1887	uitbouw
1008	1	1	muur	1842	1887	erker
1009	1	1	muur	1842	1887	erker
1010	1	1	muur	1842	1887	erker
1011	1	1	muur	1842	1887	erker
1012	1	1	muur	middeleeuwen?	nieuwe tijd	muur bisschoppelijk paleis?
1013	1	1	goot	1842	2000	in spoor 1001
1014	1	1	vloer	nieuwe tijd	nieuwe tijd	baksteen
1015	1	1	muur?	middeleeuwen?	nieuwe tijd	muur bisschoppelijk paleis?
2000	2	1	administratie	-	-	-
3000	3	1	administratie	-	-	-
3001	3	1	ophogingslaag	nieuwe tijd	nieuwe tijd	-
3002	3	1	water/beerput	1842	2000	-
3003	3	1	goot	1842	2000	-
3004	3	1	muur	1842	2000	kelder
3005	3	1	muur	1842	2000	kelder

